

Grčka svetišta

Brekalo, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:276368>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: povijest – pedagogija

Ivana Brekalo

Grčka svetišta

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2015.

Sadržaj

Sažetak	1
1. Uvod.....	2
2. Zemljopisni prikaz antičke Grčke	3
3. Vjerski svijet antičke Grčke	4
4. Proročišta i stari izvori mitova.....	6
4.1. Stari izvori mitova	8
5. Svetište Delfi.....	10
5.1. Povijest Delfa.....	10
5.2. Otkrivanje Delfa.....	11
5.3. Mitsko osnivanje grada i proročišta.....	11
5.4. Spomenici Delfa	13
5.4.1. Apolonovo svetište	13
5.4.2. Riznice	16
5.4.3. Kazalište.....	20
5.4.4. Svetište Atene Pronaje.....	21
5.4.5. Gimnazij.....	23
5.4.6. Izvor Kastalija.....	24
5.4.7. Stadion	24
5.4.8. Muzej.....	24
6. Svetište Dodona	29
6.1. Mitsko i povijesno utemeljenje	29
6.2. Spomenici Dodone	30
6.2.1. Svetište.....	31
6.2.2. Kazalište.....	32
6.2.3. Stadion	33
7. Svetište Epidaur	33
7.1. Asklepijevo svetište, kult i povijest.....	33
7.2. Spomenici Epidaura.....	35
7.2.1. Kazalište.....	36
7.2.2. Gimnazij.....	37
7.2.3. Artemidin hram.....	38
7.2.4. Asklepijev hram	38
7.2.5. Tholos	39

7.2.6. Propileje	40
7.2.7. Stadion	41
7.2.8. Muzej	41
8. Svetište Olimpija	42
8.1. Položaj, povijest i iskopavanja svetišta	42
8.2. Spomenici Olimpije	44
8.2.1. Pritanej	44
8.2.2. Herin hram	45
8.2.3. Filipe ion	46
8.2.4. Pelope ion	46
8.2.5. Zeusov hram	46
8.2.6. Trijem Eho	48
8.2.7. Metroon	49
8.2.8. Gimnazij	50
8.2.9. Thekoleon	51
8.2.10. Leonida ion	52
8.2.11. Buleuterion	52
8.2.12. Stadion	53
8.2.13. Muzej	54
9. Igre antičkih Grka u Olimpiji i Delfima	57
9.1. Olimpijske igre	57
9.2. Pitijske igre	60
10. Zaključak	61
11. Popis priloga	62
12. Popis literature	63

Sažetak

Grci, kao stanovnici zemlje koja se prostirala južnim dijelom Balkanskog poluotoka, u antičko doba ruhom legendi i bogate mitologije, oblikovali su okolinu i društvo u kojem su živjeli. Vrlo važan dio okoline bila su i grčka svetišta ili proročišta. U najpoznatija grčka svetišta ubrajaju se Delfi, Dodona, Epidaur i Olimpija. Svetiša nisu imala samo religioznu ulogu, već i vrlo važnu svjetovnu ulogu. U njima su se organizirala sportska nadmetanja, poput Olimpijskih igara u Olimpiji i Pitijjskih igara u Delfima, i književno – kazališna nadmetanja. U svetištima su se izgladivali sporovi i napetosti, a nastojao se steći i politički utjecaj. Mnogi gradovi natjecali su se u prinošenju darova, kao izrazu poštovanja određenog božanstva, te su tako stvarali bogate riznice svetišta. Svetiša su pored sakralnih objekata, imala i mnogo objekata u kojima su boravili hodočasnici, sportaši i umjetnici. Takvi objekti su bili najčešće gimnazij, stadion, kazalište, leonidaion (hotel), buleuterion (vijećnica) itd. Najpoznatiji sakralni objekti u grčkim svetištima su tholos (kružni hram) u Delfima i Olimpiji, Asklepijev hram u Epidauru, Apolonov hram u Delfima, Zeusov hram u Dodoni, Herin hram u Olimpiji i Zeusov hram u Olimpiji. U sklopu današnjih grčkih svetišta nalaze se muzeji u čijim dvoranama su izloženi pronađeni originalni i rekonstruirani predmeti i umjetnine koje očaravaju posjetitelje.

Ključne riječi: Delfi, Dodona, Epidaur, Olimpija, svetišta

1. Uvod

Arhitektura je disciplina bez kojeg danas, a i prije, ljudi ne mogu zamisliti život. Njezina ostavština je posvuda oko nas. U antičko vrijeme arhitektura je bila temelj za stvaranje društva i okoline u kojoj su ljudi provodili svoje vrijeme. Arhitektura kao vrlo važna disciplina, tisućama godinama je stvarala svoj svijet na samom jugu Europe, u kojem i danas mnogi uživaju.

Tema ovog rada su grčka svetišta, to jest svetišta u Delfima, Dodoni, Epidauru i Olimpiji. Cilj rada je opisati i objasniti ulogu svetišta u antičkom svijetu, svjetovnu i vjersku, opisati sakralne i profane objekte koji se nalaze ili su se nalazili u svetištima, te nabrojati i opisati svu umjetničku baštinu svetišta. Također, u radu je opisana mitološka pozadina navedenih svetišta.

Rad je podijeljen u tri dijela. U prva dva poglavlja, Grčka je opisana u kontekstu zemljopisnog prikaza same zemlje, a zatim detaljnije i pokrajina u kojem se nalaze navedena svetišta. Zatim slijedi opis vjerskog svijeta antičkih Grka i povezanost tog svijeta sa svetištima. Također, nabrojani su i svi stari izvori iz kojih možemo doznati kako su svetišta izgledala i što se u njima sve događalo. Drugi dio rada odnosi se na sama svetišta, to jest na detaljan opis izgleda objekata, uloge i spomenika koji su se nalazili u svetištima ili se nalaze u današnjim muzejima. Poseban naglasak je stavljen na svetišta u Delfima i Olimpiji, kao najvažnijim i najvećim svetištima u antičkom grčkom svijetu. Svetišta su opisana i poredana abecednim redoslijedom. Treći dio rada se odnosi na događanja koja su se odvijala u svetištima, s posebnim naglaskom na Olimpijske igre u Olimpiji i Pitijске igre u Delfima.

2. Zemljopisni prikaz antičke Grčke

Grčka se u antičko doba znatnije razlikovala po veličini svojega područja u odnosu na granice današnje Grčke. Prostirala se na južnom dijelu Balkanskog poluotoka i dijelila od najstarijih vremena na Sjevernu, Srednju i Južnu Grčku ili Peloponez. Uz navedeno, antičkoj Grčkoj treba pribrojiti i područje na zapadnoj obali Male Azije, kolonije u južnoj Italiji i Siciliji, na sjevernoj obali Egejskog mora, Propontidi, Pontu, Egiptu i obalama Sredozemnog mora. Klasični grčki pisci nazivali su svoj narod Helenima (Hellenes), a zemlju Heladom. Taj se naziv rabio počev od 8. st. prije Krista. Ime Helada (Hellas) obuhvaćalo je u početku samo jednu pokrajinu u Epiru. To se ime poslije proširilo i na druge krajeve Grčke, mnogobrojne otoke i osnovane grčke kolonije. Po imenu jednog epirskog plemena — Graikoi — izveden je latinski naziv Graeci za narod i Graecia za zemlju. Ti su nazivi prodrli izvan Grčke i postupno se ukorijenili, uza stare nazive, u usmenoj i pisanoj uporabi. Hellas je ostao konvencionalni naziv za današnju Grčku državu. Sjeverna je Grčka u klasično doba obuhvaćala područje čija je granica tekla od Olimpa na sjeveroistoku, Akrokeraunijskog gorja do, približno, rijeke Aoos na sjeverozapadu, dok je na jugu dopirala do Ambrakijskog i Malijskog zaljeva. Podijeljena je na pokrajine Tesaliju i Epir..¹ Slijedi opis pokrajina vezanih za svetišta Delfe, Dodonu, Epidaur i Olimpiju.

Epir je pokrajina u sjeverozapadnom dijelu Grčke. To je pretežito brdovit kraj. Planina Pind na istočnoj je strani dijeli od Tesalije, a na zapadnoj je okružena Jonskim morem. Na sjeveru dopire približno do rijeke Aoos, a južna joj je granica kod Ambrakijskog zaljeva. Važnija rijeka je Arta (Arachton), koja završava u razvedenom zaljevu stvarajući nizinu oko grada Arte. Heleni su epirska plemena, od kojih su bila poznatija Chaonci, Thesproćani i Molosi, pa neka iz Tesalije, smatrali barbarima ili polubarbarima, koji im nisu bili ravni. Međutim, postojale su povijesne veze Helena s tom pokrajinom preko svetišta Dodone, koje se nalazilo u zemlji Thesproćana u hrastovoj šumi. Tu je bilo poznato Zeusovo proročište, veoma staro helensko kultno središte.

Srednja Grčka je, prema nekim mišljenjima, smatrana za pravu Heladu, ili Heladu u užem smislu. Obuhvaćala je prostor između Epira i Tesalije na sjeveru, i Patraskog, Korinskog i Saronskog zaljeva na jugu. To je područje najvećim dijelom gorovito. Tymphrest je nastavak planinskog lanca Pind. Podijeljena je na pokrajine Akarnaniju, Etoliju, Doridu, Zapadnu i

¹ Ante Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Rijeka, 2001., str. 12.

Istočnu Lokridu, Fokidu, Beotiju, Atiku i Megaridu. Mnoge od njih su imale veliko značenje u antičkoj povijesti.

Fokida (Phokia), uz Atiku, povijesno je najvažnija pokrajina Srednje Grčke. Po mitskoj predaju ime je dobila po Foku, Eakovom sinu (unuku Zeusa i nimfe EGINE). Prostirala se između Lokrida i Beotije s izlazima na Eubejski i većim dijelom Korintski zaljev. To je blago brdovito i planinsko područje sa znamenitim Parnasom (2459 m), gdje je bilo mitsko boravište muza. Na njegovim obroncima nastalo je najpoznatije proročište i kulturno središte svih Helena - Delfi. Tu su bili i poznati gradovi Elateja i luka Delfljana Kirra.

Argolida (Argolis), prema legendi, dobila je ime po Argu, sinu Zeusa i Niobe, Foronejeve kćeri, ili po stookom divu Argoe. Smještena istočno od Arkadije, na sjeveroistočnom dijelu Peloponeza, okružena je trima zaljevima, Korintskim, Saronskim i Argolidskim. Središnji dio je brdovit, a ostali, nizinski, ističu se dolinom kroz koju teče rijeka Argo. Dijelila se na pokrajine Korintiju (Korinthiu) na sjeveru, s velikim trgovačkim gradom Korintom, te Sikioniju (Sykioniu) na sjeverozapadu, s glavnim gradom Sikionom. Na jugu je bila Philasija s gradom Phlutom. U Argolidi su podignuti najstariji grčki gradovi, kao Mikena, Tirint, zatim (uz Sikion i Korint) Argos, Nemeja, Kleone, Epidaur, Troazen i drugi.

Elida (Elis) zemlja je na zapadnoj strani poluotoka, koju većim dijelom oplakuje Jonsko more. Na kopnenoj strani graniči s Ahajom, Arkadijom i Mesenijom. Na istoku je brdovita, a na zapadu i jugu ravna i plodna. Dvije veće rijeke, Alfej (Alpheios) i Penej (Peneios), sa svojim pritocima pokrivaju znatniji dio te ravničarske pokrajine. Dijelila se na tri područja: Elidu, Trifiliju i Pizatidu. Čini se da je Eleja (po Elejanima) prihvatljiviji naziv za tu pokrajinu, jer ujedinjuje sva ta tri područja. Političko središte je bio grad Elida (Elis), a Olimpija (Olympia) najpoznatije grčko svetište i najznačajnije okupljalište svih Helena, poznato je po slavnim olimpijskim igrama. Od starih gradova treba spomenuti Pizu, mitsko sjelo Pelopovaca. ²

3. Vjerski svijet antičke Grčke

Politeizam helenske religije obilježilo je nekoliko čimbenika: relativno umanjen broj „olimpijskih“ božanstava (prema nazivu brda Olimp, „krova Grčke“, na kojemu, smatralo se, žive bogovi) zajedničkih svim Grcima, uz koja su postojala i niža božanstva, božanski heroji, muški i ženski demoni; ogorčenost svemogućeg Boga prema usudu; izrazit antropomorfizam božanstava

² Isto, str.13. – 19.

koji podrazumijeva istančanu (i antropocentričnu) razinu obrade ideje o nadčovjeku i samim time ograničenost misticizma; nedostatak organiziranost klera u kaste – budući su svećenici i svećenice samo kulturni izaslanici, a ne čuvari pravovjerja; i, ponajviše, ideja o religiji kao poštovanju prema božanstvima i moralnim vrijednostima zajednice, a zanemaruje se razina svijesti pojedinca. Postojale su ipak mistične orijentacije očitog istočnjačkog podrijetla i katkad autentične teozofske „devijacije“ u nekim kultovima (kao u onima misterioznim kultovima Dioniza, Demetre, Kore - Perzezone i Ade), bilo u nekim filozofijama, kao što su pitagorizam i platonizam, bilo kroz kasnije širenje (od helenizma do razdoblja Rimskog Carstva) posebnih kultova: od kulta Hermesa Trismegista do Izide i Mitre. Nadomjestak svetim tekstovima bijaše izdašno mitološko naslijeđe iz kojeg su književnici, filozofi i pjesnici mogli crpiti prema slobodnom izboru i interpretaciji.

Glavna božanstva su bili Zeus, otac i brat svih bogova, gospodar neba i danjega svjetla, redar svemira, jamac i zaštitnik svake zakonske vlasti i prava, kojega štiju svi Grci; Hera, njegova bijesna sestra i nesretna supružnica, štitila je brak i bračni život, trudnice i kućni život te je posebice bila štovana u Argosu, Olimpiji i Samosu; Posejdon, gospodar prvotnih sila vode i zemlje, izazivač oluja i zemljotresa, naprasit i smion, bio je objektom kulta dragog u Istmu; Atena, djevoja-ratnica, zaštitnica grada koji je nosio njeno ime, bila je zaštitnica obrtnika, a osim u Ateni njen je kult bio raširen i u Egini i Tezeji; Apolon, prekrasana i dvosmislen bog, nosilac zdravlja i groznih epidemija, patron glazbe i književnosti, svoju je volju iskazivao putem enigmatskih odgovora i proročanstava, a posebice su mu se divili u Delfima i Delu, pa je velikih hramova njemu posvećenih bilo i u Korintu, Figaliji, Thermosu i Didimenu; njegova sestra, Artemida, božica lova, štitila je divlju prirodu i bdjela na granici koja je idealno djelila prvotno ljudsko stanje od civilizacije, a bila su joj posvećena važna svetišta, primjerice ona u Efezu i Kerkiri; lijepa božica ljubavi u svakom obliku, Afrodita, bijaše štovana na Paposu, na otoku Cipru i u Kiteri. Ne smijemo izostaviti ni Hermesa, boga glasnika, zaštitnika trgovaca, glasnika i lopova, vodiča duša u podzemni svijet, čuvara granica i iscjeljitelja. Demetra, zaštitnica zemlje i poljoprivrede, štovana je Eleuzini, povezana je s podzemnim božanstvima Korom-Perzezonom, svojom kćerkom, i Hadom; Dioniz, bog pijanstva i neobuzdanih užitaka, zaštitnik svega onoga što je čovjeku potrebno da se oslobodi zatvora zarazne svakodnevnice i onoga što se manifestira u kazališnoj dimenziji, tragedije i komedije; Hefest, bog radnik, supružnik prekrasne Afrodite; Ares, tajnovit bog, zaštitnik ratničkoga duha; Heraklo, simbol čovjeka poluboga koji kroz duge i

bolne muke postiže besmrtnost, i na poslijetku, Asklepije, bog zdravlja kojega su štovali u Kosu, Pergamu i Epidauru.³

4. Proročišta i stari izvori mitova

Proročišta u Grčkoj i Velikoj Grčkoj ima mnogo, a najstarije je Zeusovo proročište u Dodoni. Vrsta i rang božanstva određuju ustroj svetišta. Omiljena mjesta su sveti gajevi ili stabla, izvori, osobitosti u krajoliku, špilje kao i grobovi i palače heroja, napose na starim akropolama, te izdvojena ili nadvišena mjesta uz agoru. Organizacija kulta stvar je države. U svakom gradu postoje tijela koja upravljaju svetištima, te organiziraju svečanosti s procesijama, žrtvama, glazbenim i sportskim natjecanjima. Za središnja svetišta više gradova često obrazuje kultnu zajednicu (amfiktionija). Položaj hramova u svetištima ne drži se nikakve obvezujuće sheme. Oni stoje posve slobodno, bez ikakve osne uvjetovanosti. Ipak, radijalni raspored procesijskog puta, kulturnih svetišta i hrama, te bočni položaj trga za svečanosti, proizlazi očigledno iz kulturnog obreda, čije su postaje posvećene predajom. Unatoč velikom značenju kulta ne stvara se službeni svećenički stalež. Svećenička služba dijelom se nasljedno prenosi u nekoliko obitelji, a dijelom se stječe temeljem natječaja.⁴ Grci su u svetišta dolazili, ne toliko od želje da doznaju budućnost, koliko zato, da se u teškim prilikama dobije savjet bogova.⁵ U 7. i 6. stoljeću pr. Kr. zabilježeno je učvršćenje panhelenskih svetišta u Delfima i Olimpiji koja su u prvom redu vjerska, a tek potom središta sportskih i književno - kazališnih nadmetanja, gdje se slijevaju sudionici iz čitavog grčkog svijeta. U tim svetištima polisi nalaze zajedničko diplomatsko središte u kojemu se izgladuju sporovi i napetosti, a nastoje steći i politički utjecaj na kler, također aristokratskog podrijetla, natječući se u prinošenju izdašnih darova- kao izrazu štovanja određenog božanstva.⁶

U davno vrijeme, dva crna goluba krenula su iz egipatske Tebe, jedan za libijski Amon, drugi za Dodonu, i oba su sletjela na po jedan hrast i proglasila hrastove za Zeusova proročišta. U Dodoni su Zeusove svećenice osluškivale gugutanje golubova ili šum hrastova lišća, ili škripu metalnih posuda koje su visile o granama. Zeus je imao još jedno čuveno proročište u Olimpiji, gdje su njegovi svećenici odgovarali na pitanja nakon što bi ispitali iznutrice svete životinje. Sva proročanstva su naprije dobivana od božice Zemlje, čija su vlast i moć bile toliko velike da su parijarhalni osvajači imali običaj da se prvo dočepaju njenih svetišta, ali u svojoj službi. Tako su

³ Furio Durando, *Drevna Grčka*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1999., str. 80. – 81.

⁴ Werner Mueller, Gunther Vogel, *Atlas arhitekture – Opći dio (1)*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 181

⁵ August Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Ex libris, Zagreb, 2002., str. 88.

⁶ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 44.

Zeus u Dodoni i Amon u oazi Siva preuzeli kult proročkog hrasta posvećenog Dioni, a Apolon je isto učinio uzevši svetište u Delfima i Argu; u Argu su proročice uživale punu slobodu; u Delfima je svećenik posredovao između proročice i vjernika, prevodeći njena nerazumljiva mucanja u heksametre; u Dodoni su i svećenice i Zeusovi muški proroci tumačili proročanstva.

Delfsko proročište je najprije pripadalo Majci Zemlji, koja je uzela Dafnidu sebi za svećenicu; Dafnida je sjedila na tronošcu i udisala opojne mirise proročke droge, kao i pitijske svećenice- Neki kažu da je Majka Zemlja ustupila svoje pravo Titanki Fojbi, ili Temidi; a ona ga je prepustila Apolonu, koji je sebi načinio svetište od lovorovog lišća iz Tempe. Drugi opet kažu da je Apolon oteo proročište od Majke Zemlje nakon što je ubio Pitona, i da su njegovi hiperborejski svećenici Pagas i Agijej tu ustanovili njegov kult. Kaže se da je u Delfima prvo svetište bilo načinjeno od pčelinjeg voska i perja; drugo od stabljika paprati, a treće od lovorovog lišća; Hefest je sagradio četvrto svetište od bronce, sa zlatnom pticom pjevačicom na krovu, ali jednog dana proročište je progutala zemlja; peto, sagrađeno od obrađenog kamena, izgorjelo je one godine kad se održala pedeset i osma Olimpijada (489. godine pr.Kr.) i zamjenjeno je današnjim.

Svetište Majke Zemlje u Delfima osnovali su Krećani, koji su Helenima u nasljedstvo ostavili svoju svetu glazbu, obredne igre i kalendar. Kretske skriptar Majke Zemlje, labrys ili sjekira, govori o suradnji između svećenika i suradnji Delfa i Labrida, koja se održavala do klasičnog vremena. Hram napravljen od pčelinjeg voska i perja posvećen je božici Pčela; a hram od paprati podsjeća na čarobna svojstva koja su se pripisivala sjemenu paprati u ljetnim i zimskim danima; svetište od lovorovog lišća ukazuje da su proročice žvakale lovorovo lišće u vrijeme orgija. Svetište od bronce koje je progutala Zemlja možda samo obilježava četvrti stupanj delfske pjesme koja govori o različitim neotpornim materijalima od kojih je građeno proročište, ali može se odnositi i na podzemni tholos, grob heroja pretvorenog u Pitona. Tholos, kuća duhova u obliku košnice, izgleda da je afričkog porijekla i prodrla je u Grčku preko Palestine. Vještica iz Endora bila je glavna vještica u sličnom svetištu, a Adamov duh proricao je u Hebronu. Filostrat je u svom djelu „Život Apolonija iz Tijane“ spominjao zlatne ptice i opisuje ih kao krivovrate sirene; Pindar ih, međutim, naziva slavujima. Ne zna se točno jesu li ptice predstavljale proročke slavuje ili krivovrate ptice koje su simbolizirale ljubavnu čar i upotrebljavale se pri obredima za prizivanje kiše.

Apolon posjeduje druga mnogobrojna proročka svetišta, kao što su u Likaju i na akropoli u Argu. U oba svetišta glavnu riječ vode svećenice. U Klaru, u blizini Kolofona, vidoviti

svećenici piju vodu iz tajnog bunara i proriču u stihovima, dok u Telmesu i na drugim mjestima tumače snove. Ispitivanje iznutrica je, izgleda, bilo indoeuropsko proročko majstorstvo. Gatanje bacanjem kocki od kosti zgloba izgleda da je prvobitno bilo alfabetsko, jer su se na kocki nalazili „znakovi“, a ne brojevi. Dvanaest suglasnika i četiri samoglasnika bili su najjednostavniji oblik na koji se grčko pismo moglo svesti. Ali u doba klasične Grčke kocke su bile označene samo brojevima 1, 3, 4 i 6, a značenje svih mogućih kombinacija brojeva bilo je utvrđeno pravilima. Tumačenje snova je opća pojava. ⁷

Apolonovi svećenici zahtjevali su djevičanstvo Pitijinih svećenica u Delfima, jer su se one smatrale Aponovim nevjestama, ali pošto je jedan svećenik na skandalozan način silovao jednu od njih, nijedna djevojka nije mogla biti imenovana za Pitijinu svećenicu prije nego što navrší pedeset godina života, iako su je i tada oblačili u vjenčanu haljinu. Bikova krv smatrana je za strahovito otrovnu zbog čarobnog svojstva, a krv svetog bika ponekad je upotrebljavana da bi se posvetilo cijelo pleme; prije nego što bi se njome pošćropili radi plodnosti razblažili bi je velikom kolićinom vode. Međutim svećenice božica Zemlje mogle su piti sve ono što je i pila sam Majka Zemlja.⁸

4.1. Stari izvori mitova

Grćka umjetnost, posebice mitologija i arhitektura, drži posebno mjesto u povijesti umjetnosti zapada. Priće o grćkoj umjetnosti nebrojeno puta su napisane i inspirale su mnoge pisce i povjesničare, od antike do suvremenog doba. ⁹ Svi umjetnici, arhitekti, pisci, povjesničari, filozofi i drugi, uvijek su „znali“ vrlo dobro ono ćime se bave, te je postojala znatiželja koja ih je gurala naprijed.¹⁰

1. Ilijada i Odiseja, najstarija saćuvana djela grćke književnosti, pripisuju se jednom ćovjeku, Homeru. Ali, Odiseja je vjerojatno nastala mnogo kasnije od Ilijade. Oba su djela zapravo oblikovanje starije tradicionalne graće, najprije iznesene u Maloj Aziji oko 800. godine pr.Kr., ali sadašnji konaćni oblik moćda su dobila tek u Pizistratovoj Ateni šestoga stoljeća.

2. Heziod je autor djela Poslovi i dani, didaktićne poeme u kojoj se obraća bratu s kojim se posvadio zbog nasljedstva. Otac mu se bio vratio iz Male Azije u Beociju gdje je navodno postojala škola epskog pjesništva, posvećena osobito sastavljanju indeksa i kataloga. Mitološka

⁷ Robin Zane Fox, *Klasićni svijet – epska povijest Grćke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 244.

⁸ Robert Grevs, *Grćki mitovi*, Nolit, Beograd, 1987., str. 157. – 160.

⁹ Robin Osborne, *Archaic and classical greek art*, Oxford University Press, New York, 1998., str. 1.

¹⁰ Skupina autora, *The Greek pursuit of knowledge*, The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2003., str. 9.

poema Postanak bogova općenito se pripisuje Heziodu, a započinje opisom završne svečanosti svog školovanja u Heziodovoj školi pjesništva.

3. Pindarove Olimpijske ode, upućene pobjednicima olimpijskih i drugih grčkih igara, najopsežnije su djelo lirske poezije mitološkog sadržaja. Pindar se u prvoj polovici petog stoljeća poslužio mitološkim tradicijama, koje su bile poznate homerskim pjesnicima, a skupili su ih njegovi epski nasljednici i raniji lirski pjesnici. Ponekad je pročitao ili pak izmišljao mitove da bi ih uskladio sa svojim uzvišenim etičkim principima. Njegov mlađi suvremenik Bakhilid pisao je slične ode prepričavajući mitove na nešto neposredniji način.

4. Veliki atenski tragičari petog stoljeća, Eshil, Sofoklo i Euripid, crpili su građu za svoja djela iz istih izvora kao Pindar, koristeći ih da izraze svoje poglede na prirodu svijeta i njegovih bogova. Ponekad se služe i etnološkim mitovima koji objašnjavaju neki osobit ritual prikazom njegova uvođenja. I oni su prekrojavali i izmišljali mitove kako bi ih prilagodili svojim namjenama.

5. Sistematizacija mitologije, često na genealoškim ili lokalnim principima, započeta je već u šestom stoljeću u Maloj Aziji. Dalji napredak ostvarili su znanstvenici i pjesnici Aleksandrije, grada koji je osnovao Aleksandar Veliki u Egiptu nakon što je osvojio tu zemlju i preostali dio Perzijskog carstva. Tadašnje vladajuće manjine osjećaju potrebu da potvrde vlastitu iskonsku kulturu, pogotovo kad ona nije više tako kreativna kao što je bila u drevnoj Grčkoj i Ateni petog stoljeća. U Aleksandriji je to učinjeno pisanjem učenih komentara i oponašanjem starije poezije. Sačuvana djela Apolonija Rođanina i Kalimaha primjer su takve upotrebe mita. Ona u tom pogledu imaju mnogo više zajedničkoga s rimskim i europskim renesansnim i kasnijim pjesnicima nego s djelima iz ranije grčke književnosti.

6. Apolodoru Atenjaninu (2. stoljeće pr.Kr.) pripisuje se djelo Biblioteka, prikaz mitova svrstanih po genealoškom redoslijedu. To je jedini sačuvani grčki mitološki prikaz i stoga, iako sažet, izvanredno koristan. U pojedinim slučajevima, međutim mitovi u tom djelu zasnivaju se na tragičnim ili izmišljenim aleksandrijskim verzijama, pa im treba prići oprezno.

7. Pauzanija je oko 170. godine napisao književni i umjetnički vodič kroz Grčku. U njemu je iznio mitološku povijest svih mjesta koja je posjetio, služeći se materijalom iz atenskih ili aleksandrijskih genealoških studija. Osim toga, izvještava o svim lokalnim svečanostima i mitovima, koji su od neprocjenjive vrijednosti jer predstavljaju vjerovanja i običaje priprostih Grka koji nisu bili toliko pod utjecajem literarno obrađenih mitova.¹¹ Ovaj pisac je vrlo zaslužan

¹¹ John Pinsent, *Grčka mitologija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985., str. 31.

za poznavanje Grčke kao zemlje, njenih legendi i priča, povijesti i znamenitosti i osobitosti i zbog toga je najvažniji izvor za poznavanje grčke arhitekture i likovne umjetnosti. Drugi antički pisci nisu ni izdaleka toliko izdašni u vijestima i opisima. Od Pauzanije saznajemo u kakvom su stanju bili spomenici u njegovo doba, koliko su još bogata bila svetišta. On nije bio samo hladni promatrač nego pisac kojemu je osnovni cilj bio da shvati poput pravog putopisca znamenito i važno oblikuje u prihvatljivoj formi. Živost njegovim spisima daju legende i priče.¹²

5. Svetište Delfi

5.1. Povijest Delfa

Delfi se kao naselje javljaju već u rano brončano doba, usporedno s naseljima kao što su Tirint, Mikena, Orhomenos (Beocija) i druga. Delfi su vrlo rano postali mjesto kulta. Bilo je to u kasnomikenskom razdoblju, koje je pripadalo božanstvima Geji i Posejdonu. Grci su Delfe smatrali ne samo središtem Helade nego i svijeta. Kao svetište i središte Apolonovog kulta u antici, prihvaća se od 8. st. prije Krista. To je proročište pronijelo slavu Delfa po čitavom antičkom svijetu. S njim se nije moglo mjeriti ni jedno drugo proročište, pa ni ono Zeusovo u Dodoni u Epiru, niti ono u Didimi u Maloj Aziji. Delfi su tako postali najznačajnije i najpoznatije religijsko središte antičke Grčke, imajući veliku ulogu u njezinom vjerskom i političkom životu.¹³ Ovdje su se odobravala i zabranjivala kroz božja usta, kroz proročanstva i odgovore, sva djela grčkoga naroda, od osnivanja kolonija do ratova između gradova-država.¹⁴ Početkom 6. st. prije Krista u Delfima su se održavala natjecanja u sportskim i umjetničkim disciplinama, nazvana Delfijske ih Pitijске igre. U Delfe je iz Anteke kod Termopila bilo preneseno sjedište Amfiktionskog saveza, koji je činilo dvanaest susjednih grčkih plemena i polisa, zbog održavanja svetog mira u vrijeme Pitijških igara i zaštite i staranja o Apolonovu svetištu.

Protiv svih onih koji su ugrožavali svetišta i hramove, Amfiktionija je organizirala „Svete ratove“. Tako je došlo do Prvog svetog rata (600. - 586.) koji vođen zbog Apolonovog hrama u Delfima. Fokejci, kojima je hram pripadao, naplaćivali su prolaz hodočasniciima preko delfijske luke Krise. Na to su reagirali članovi Amfiktionije, Tesalci, Atenjani, Sikionjani i drugi, pa je došlo do Svetog rata u kojem je grad Krise potpuno razrušen, stanovnici su poubijani, a svetište je oduzeto Fokejcima. Delfi su Amfiktionijom osigurali političku nezavisnost i zaštitu

¹² Pauzanija, *Vodič po Heladi*, Književni krug, Split, 2008., str. 633. – 635.

¹³ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 325.

¹⁴ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 206.

Apolonova svetišta tijekom duljeg razdoblja. Zbog važnosti, navodimo i Treći sveti rat (356. - 346.), koji je Teba (Beocija) objavila Fokidi zbog svetogrđa oranja zemlje koja je pripadala Apolonovom svetištu i pljačke imovine iz Apolonova hrama u Delfima. Tada je Filip II. (makedonski kralj od 359. do 336.) ratovao i osvajao u sjevernim područjima Grčke. Pritisnuti od Fokejaca (Fokiđana), Tebanci pozvaše Filipa u pomoć, koji se na poziv odazvao i pokorio Fokidu. Izdiktirao je uvjete „svetog mira“, što mu je omogućilo da postane članom Amfiktionije. Uz razne pljačke i razaranja, Delfe je 548. godine pr.Kr. zahvatio požar, a 337. godine pr.Kr. bio je veliki potres, koji je uništio mnoge spomenike, pa su neki iz temelja obnavljani. Unatoč svemu, Delfi su do dolaska novih osvajača, Rimljana, ostali i dalje simbolom jedinstva svih Helena i njihovim duhovnim žarištem. Za rimskog cara Hadrijana (vladao od 117. do 138. godine; za nj se govorilo da je bio helenofil, čovjek koji je volio i dobro poznao grčku kulturu) Delfi će doživjeti još jedan procvat i duhovnu obnovu. Pojavom i jačanjem kršćanstva tijekom 4. st. Apolonovo svetište u Delfima gubi na svojem značenju, a naredbom rimskog cara Teodozija proročište je ukinuto oko 390. godine.¹⁵

5.2. Otkrivanje Delfa

„Poslije atenske Akropole, Delfi ostavljaju na posjetioca najsnažniji dojam: zauzimaju jedan od najljepših položaja u Grčkoj, uzbuđuju svojom veličanstvenošću, obavijeni su tajanstvom i čovjek u njima upravo osjeća ono što se zove strah božji“, napisao je T. Homolle, jedan od mnogih francuskih arheologa koji su otkopavali njegove ostatke.¹⁶ Tijekom dugog niza stoljeća Delfi su potpuno zaboravljeni, kao i mnogi antički gradovi. U 19. st. javlja se veliko zanimanje francuskih arheologa za Delfe. Prva iskopavanja započeo je Laurent 1838. godine. Veća istraživanja i iskopavanja počinju 1892. i s prekidima će trajati sve do 1939. godine. Spomenut ćemo samo neka imena francuske arheološke škole u Ateni: J. Bousquet, P. Amandry i drugi.¹⁷ U Delfima ne postoji nikakav trag o urbanističkim izmjenama ili rušenjima. U ovom, kao i u drugim svetištima dodavalo se ili se nije nikada diralo, ili se popravljalo ili se vjerno rekonstruiralo ono što bi vrijeme ili nesreće ili pak prirodne nepogode bile oštetile.¹⁸

5.3. Mitsko osnivanje grada i proročišta

U pokrajini Fokidi, u srednjoj Grčkoj, na južnim obroncima planine Parnas, nastalo je najpoznatije starogrčko svetište proročište nazvano Delfi. Prema mitskim pričama koje je

¹⁵ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 325.

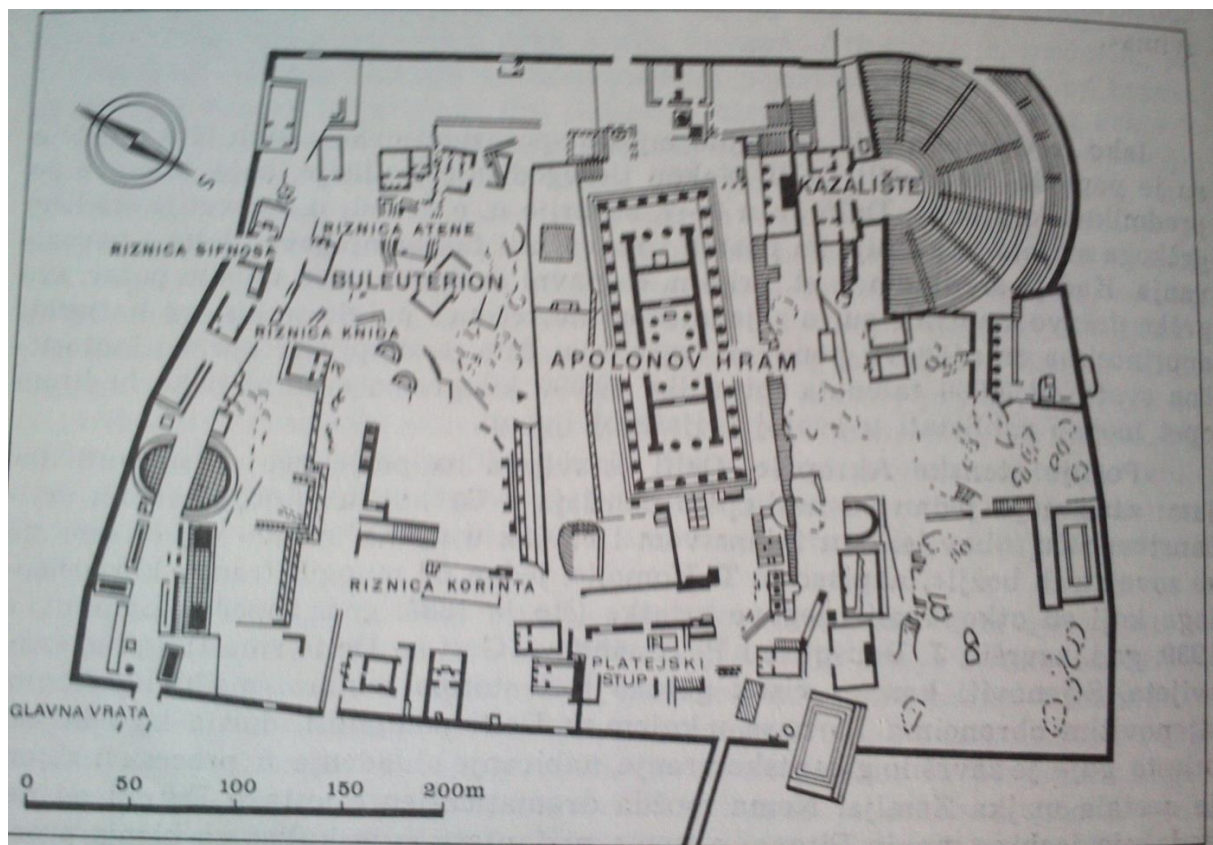
¹⁶ Vojtech Zamarovsky, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 137.

¹⁷ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 326.

¹⁸ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 207.

zabilježio Pauzanija (bilo ih je i više), prvi grad koji se spominje na tome mjestu osnovao je heroj Parnas (sin nimfe Kleodore i boga Posejdona, a kao otac spominje se i Kleopomp). Po tome heroju planina Parnas dobila je ime. Grad je bio poplavljen kišama u vrijeme Deukaliona. Naime, Zeus je poslao potop da uništi ljudski rod, a stanovnici koji su se spasili bježeći na vrh Parnasa (po zavijanju vukova) nazvali su ga Likareja. Svakako je najpoznatiji mit po kojem je strašni zmaj Piton živio u dubokoj uvali pod Parnasom, pokraj današnjih Delfa. Na tom ga je mjestu Apolon pronašao i strijelama usmrtio, i tako mu se osvetio za proganjanje svoje majke Lete. Kako bi izbrisao svaki spomen na mjesto Pito u kojem je zmaj živio, Apolon ga je nazvao Delfi po svojem i svećenice Tije (navode se i druga imena majke) sinu Delfu. Prema drugom mitu, mjesto je nazvano po dupinu u kojega se Apolon prurušio kad je s Parnasa ugledao kretska lađu na moru i doveo je u luku Krisu. Vrativši ponovo svoj božanski lik, s mornarima je došao u grad nazvan Delfi, gdje je osnovao svoje svetište proročište, a mornari su mu postali prvi svećenici. Prema jednoj legendi, prvo primitivno proročište na tim prostorima pripadalo je božici zemlje Geji, a utemeljeno je na mjestu na kojem je iz manje pukotine u zemlji izlazila omamljujuća para kojom su se nadahnjivali prolaznici, najčešće pastiri i tako postajali dalekovidni i dobivali su svojevrstu moć proricanja. Pauzanija spominje i proročicu Herofilu, zvanu Sibila, koja je stajala na stijeni u Delfima i pjevala proroštva. S vremenom su i druga božanstva, Posejdon i Temida, bila uključena u taj kult. Ubojstvom čuvara proročišta, zmaja Pitona, i nakon očišćenja kod kralja Admeta u Tesaliji, Apolon je kao novi gospodar s novim duhom postao bog proricanja. ¹⁹

¹⁹ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 326.

Prilog br. 1. – Plan svetišta u Delfima

5.4. Spomenici Delfa

Spomenike toga lokaliteta podijelit ćemo u nekoliko cjelina: Apolonovo svetište, svetište Atene Pronaje, gimnazij, stadion i muzej.

5.4.1. Apolonovo svetište

Govoreći do sada o Delfima uglavnom smo spominjali to svetište s proročištem, jer ono i jest bilo središnje mjesto po kojem su bili slavljani Delfi. Svetište (temenos) posvećeno bogu Apolonu imalo je četverokutni oblik (možda više oblik trapeza), veličine 195 x 135 m, ograđeno zidom s po nekoliko ulaza s istočne i zapadne strane.²⁰ Grčki hramovi nisu imali zadatak da u sebe prime vjernike. Vjernici su bili oko hrama, u ograđenom prostoru, a u hramu je bila samo statua boga kome je hram posvećen.²¹ Budući da se to područje nalazi na nadmorskoj visini 500 - 700 m, i Apolonovo svetište izgrađeno je na velikom nagibu visinske razlike i do 70 m, pojačano potpornim zidovima koji su nosili uređene terase. Svetište je smješteno iznad naselja Delfi (donedavno zvano Kastri) ispod klisura Fedrijade (Svijetleće stijene). Na jugoistočnoj

²⁰ Isto, str. 327.

²¹ Husref Redžić, *Istorija arhitekture – stari vijek*, Sarajevo, 1969., str. 167

strani nalazi se glavni ulaz do kojega se dolazi preko rimske agore (sa sjeverne strane bio je podignut trijem s jonskim stupovima). Od toga ulaza vodio je popločani „Sveti put“ (Via sacra) u lijeve i desne strane strmih padina puta nailazimo na ostarke slobodno komponiranih građevina (riznica) i drugih skulpturalnih i posvetnih spomenika.²² Svojom masom svetište se nametalo okolnim zdanjima, usmjerujući poglede prema „božjoj kući“, koja nije slučajno izgrađena na polovici puta između dvaju izvora i špilje za koju se veže proročanski ritual Pitije.²³

Na prostoru iznad hrama, na gornjoj terasi koja je najviše stradala od klizanja terena i obrušavanja kamenja 337. godine pr.Kr. ustanovljene su baze brojnih zavjetnih darova (spomenika), ostaci Knidana, trijema Atala I. i na sjeverozapadnoj strani kazališta. Zavjetnih darova, prema Pauzanjinom opisu, bilo je i znatno više, no tragovi i baze im nisu otkriveni.²⁴ Uvjerjenje, da sve dobro dolazi od bogova, rodilo je osjećanje dužnosti, da im se u svemu, što čovjek ima, da dio; pa tako su se po svetištima gomilali svakakvi zavjetni darovi, počevši od djela najplemenitije umjetnosti pa do najjednostavnijih, često siromašnih predmeta. Na najglasovitijim bogoslužnim mjestima bilo ih je toliko, da ih hram nije mogao obuhvatiti, pa su stoga pojedine države za njih gradile posebne riznice.²⁵

U svetištu je bilo postavljeno mnogo kipova, u njemu je, prema Pliniju Starijem, nakon Neronove i drugih pljački ostalo još oko tri tisuće kipova. Teško je stoga i zamisliti kako je izgledao prostor svetišta u punom sjaju. Kad prođemo glavni ulaz, ugledat ćemo najprije s desne strane „Svetog puta“ četverokutnu bazu na kojoj su u antičko doba stajali: Korkirski brončani bik, djelo Treopopa iz Ege, koji su darovali stanovnici Korkire (Krf) oko 480. prije Krista. To su učinili stoga što je jedan bik na obali njihova otoka na čudan način svojim rikanjem privukao mnoštvo tuna. Nakon savjeta u Delfima, žrtvovali su bika Posejdonu, poslije čega je ulov ribe bio velik. Prije toga teško su dolazili do ulova tuna. Zavjetni dar Korkirana u Delfima iznosio je desetinu njihove lovine. Zavjetni dar Arhađana nalazio se nešto dalje na istoj strani, na izduženom postolju koje je nosilo devet brončanih kipova, podignut je u povodu njihovog upada s Epaminidom 370./369. godine pr.Kr. u zemlju Lakedemonjana. Kipovi su prikazivali Apolona, Niku, Arkada (po kojem je pokrajina dobila ime) sa sinovima i druge. Na izradi kipova radilo je više umjetnika. Spartanski spomenik stajao je lijeve strane ulaza. Sačuvala se dugačka baza tog spomenika koji se sastojao od 37 brončanih kipova, koje je izradilo devet peloponeskih umjetnika. Spomenik je bio zavjetni dar Lakedemonjana nastao od osvojenog plijena nakon

²² A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 327.

²³ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 210.

²⁴ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 328.

²⁵ A. Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, str. 89. – 90.

pobjede nad Atenjanima u bitci kod Egospotama 404. godine pr.Kr. Među prikazanim kipovima nalazili su se bogovi i heroji: Zeus, Apolon, Artemida, Posejdon i Dioskuri. Uz njih je bio i zapovjednik Lisandar, najzaslužniji za tu pomorsku pobjedu, kojemu je bog mora Posejdon stavljao vijenace na glavu. Neki kipovi predstavljali su druge spartanske vojskovođe, Lisandrove pomoćnike. Spominju se vrač i kormilar. Prije se smatralo da se taj spomenik nalazio desno od ulaza, što je bilo pogrešno. Brončani konj bio je postavljen pokraj spartanskog spomenika, lijevo prema ogradnom zidu. Izrađen je po uzoru na drvenog trojanskog konja. Dar je Argivaca bogu Apolonu, od plijena dobivenog prigodom njihovog upada 414. godine pr.Kr. na područje Tireje. Rad je kipara Antifana iz Argosa.

Zavjetni dar Atenjana se nalazi u produžetku spartanskog spomenika gdje je otkriveno postolje s natpisom koji navodi da su Atenjani podigli spomenik, 16 kipova od desetine dobivenog plijena poslije Maratonske bitke. Miltijada. Osim njih, bili su postavljeni kraljevi i heroji koji su dali (po naređenju proročstva) imena atenskim filama: Erehtej, Kekrops, Pandion, Egej, Akamant i drugi. Posije su bili postavljeni kipovi Antigona, Demetrija (njegova sina) i Ptolomeja. Izrada toga zavjetnog dara pripisuje se slavnom Fidiji. Atenjani su ga postavili u Delfima vjerojatno u doba Kimona, kada je Miltijadova čast bila rehabilitirana. Ta spomenička skupina bila je ponos svih Grka, posebice Atenjana, zbog pobjede nad azijskim osvajačima. Spomenik sedmorice protiv Tebe je nešto zapadnije od brončanog konja Argivaca, koji se sastojao od skupine kipova sedmorice mitskih junaka, argivskih vođa, koji su išli s vojskom u pohod na Tebu. Bila su prikazana i Amfijarajeva kola s vozačem Partenopejom. Spomenik je djelo više autora. Nastalo je kao dio plijena iz bitke kod Enoje, koju su vodili Argivci s Lakedemonjanima na argivsko-lakonskoj granici 460. godine pr. Kr.

Epigoni su bili treći spomenik Argivaca, koji je bio podignut na polukružnoj bazi s lijeve strane puta. Prikazivao je epigone, odnosno sinove sedmorice poginulih na Tebi. Pohod epigona na Tebu trebao je osvetiti smrt njihovih očeva. On je uspješno završio i Teba je bila svojena i razorena. Stradao je samo jedan vođa, Egijalej, sin Adrastov, dok je u prvom pohodu jedino preživio vođa Adrast. I taj je dar nastao od plijena iz bitke kod Enoje. Argoski heroji i kraljevi, u drugoj polukružnoj bazi (niši) na suprotnoj strani nalazilo se 10 brončanih kipova argivskih kraljeva i heroja s najmoćnijim kraljem Argosa, Danajem, njegovom najmlađom kćeri Heprmnestrom i njezinim mužem Linkejom, uz druge likove koji su s Tebancima sudjelovali 369. godine pr.Kr. u osnivanju grada Mesene. Podignutim kipovima Argivci su htjeli istaknuti snažnu vezu gradova Argosa i Tebe. To je djelo kipara Antifana. Spomenik iz helenističkog doba, ako se od te polukružne baze vratimo malo unatrag vidjet ćemo ostatke velike pravokutne

niše za koju se pretpostavljalo da je služila kao temelj za zavjetne kipove Spartanaca. Međutim, prema Pauzaniji i najnovijim istraživanjima, Spartanci su podigli svoje kipove s lijeve strane puta. Izgleda da je spomenik na tome mjestu bio iz helenističkog doba. Ne zna se tko ga je podigao i što je predstavljao. Brončani kip Filopomena, ispred niše otkriveni su ostaci postolja koje je nosilo brončani kip vojskovođe (generala) Ahejskog saveza, Filopomena. Savez mu je posvetio ratni natpis u znak priznanja i zahvalnosti. Na toj strani otkopane su i druge baze i niše za koje ne znamo kojim su kipovima bile namijenjene. Zavjetni dar Taretinaca, iza polukružne niše s lijeve strane puta nalazi se izdužena kamena osnova koja je nosila brončane konje Taretinaca i uhićenih žena Mesapijaca, njihovih barbarski susjeda. U znak pobjede nad svojim susjedima, Taretinci su postavili taj zavjetni dar.²⁶

5.4.2. Riznice

U produžetku Svetoga puta, uglavnom s obje strane nailazi se na temelje mnogih riznica (tezaura), koje su podizali grčki gradovi kao zavjetne darove bogu Apolonu, iskazujući tako svoju moć, bogatstvo i slavu.²⁷ Služile su, kao i one u Olimpiji, za čuvanje dragocjenosti i drugih zavjetnih darova. Građene su od 6. do 4. stoljeća pr.Kr. najčešće u obliku malog hrama in antis s po dva stupa na pročelju između zidova anta. Ima ih neidentificiranih. Neke, poput Tebe, Potideje i Korinta, građene su bez stupova na pročelju. Nešto više reći ću o riznici Sikionjana, Sifnijaca i Atenjana.²⁸

Riznica Sikionjana građena je u dorskom stilu s dva stupa in antis na jugoistočnom pročelju. Njezina gradnja datirana je oko 500. godine pr.Kr. kada je oligarhijska stranka srušila tirane u Sikionu. Kod otkopavanja te riznice otkriveni su ostaci dviju starijih građevina koje su također podigli stanovnici Sikiona. Za jednu je utvrđeno daje bila kružnog oblika, promjera 6,32 m, s 13 dorskih stupova uokolo. Podsjećala je na Tholos u svetištu Atene Pronaje. Podignuta je oko 580. godine pr.Kr. Druga je građevina imala pravokutni oblik, oko 4,20 x 5,50 m, bez cele, s krovom koji su nosili dorski stupovi. Iznad arhitrava tekao je metopski friz, od kojega je pronađeno svega pet oštećenih metopa izloženih u Muzeju u Delfima. Prema jednoj hipotezi, ona je čuvala kočiju Klistena, tiranina Sikiona, koji je pobijedio u natjecanju kočija na Prvim pitijskim igrama, održanim 582. godine pr.Kr.

²⁶ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 331.

²⁷ Isto, str. 330.

²⁸ Skupina autora, *Opća povijest umjetnosti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000., str. 57.

Riznica Sifnijaca bila je arhitektonski dragulj Delfa. Sagrađili su je oko 525. godine pr.Kr. stanovnici otoko Sifnosa u Egejskom moru, bogatog rudnicima zlata i srebra. Riznica se nalazila uz lijevu stranu puta, uz riznicu Sikionjana, okrenuta pročeljem na zapad. To je bila mala građevina tipa „templum in antis“, i umjesto stupova, dvije karijatide pročelja nosile su arhitrav. Skulpturom zabata i reljefnim ukrasima friza, pridonijela je da cjelokupni dojam posjetitelja bude što snažniji. Po navedenim odlikama, građevina je nagovještavala jonski stil, koji će svoje najljepše primjerke izraziti stoljeće poslije u hramovima Erehtejonu i Nike Apteros na atenskoj Akropoli. Na istočnom zabatu riznice prikazane su svađe između Herakla i Apolona za delfijski tronožac oblikovane u visokom reljefu. Ukrasne skulpture sa zapadnog zabata nisu sačuvane. Reljef friza tekao je u kontinuitetu oko cijele fasade građevine, u dužini 29,63 m i bio je obrubljen vrpčama kimation ornamenta. Na istočnoj strani prikazane su borbe iz Trojanskog rata, a zapadnu stranu ukrašavali su prizori iz legende o Parisu. Sjeverni dio friza predstavlja gigantomahiju, dok južni dio prikazuje trenutke kako Dioskuri otimaju Leukipove kćeri. Stilska karakteristika tih reljefa je arhajska naivnost, s mnogo polikromije.

Riznica Atenjana ubraja se, uz riznicu Sifnijaca, u najvažnije zavjetne darove u Delfima. Podignuta je potkraj 6. stoljeća pr.Kr., između 505. i 500. godine pr.Kr. Ima i mišljenja da je sagrađena poslije bitke kod Maratona 490. godine pr.Kr., što je prihvatljivije. Jedina je riznica koja se može vidjeti na svojem mjestu, ponovno podignuta sredstvima atenske općine, od 1903. do 1906. godine. Građena je u dorskom stilu od parskog mramora, u obliku hrama s antama s dvama stupovima na pročelju. Veličine je 9,68 x 6,21 m. Iznad arhitrava izmjenjuju se triglifi i metope. Friz se razvijao na ukupno 30 metopa. Na fasadnoj strani pročelja šest je metopa ukrašeno prizorima amazonomahije. Herojska Tezejeva djela prikazana su na devet metopa na južnoj strani. Heraklova djela na devet metopa krasila su sjevernu stranu i šest metopa zapadnu stranu riznice. U muzeju su izložene 24 metope, a na obnovljenom spomeniku postavljene su gipsane kopije. Figure Tezeja i Piritaja kralja Lapita nalazile su se na istočnom zabatu, a prikaz scena rata sa središnjom figurom Herakla na zapadnom. Riznica Sirakužana nalazila se u blizini atenske, ali s druge strane puta. Sagrađena je nakon atenskog poraza u pohodu na Siciliju 413. godine pr.Kr., u dorskom stilu. Friz je ukrašavao riznicu samo na pročelju.

Izabrano mjesto preko puta atenske riznice trebalo je ukazivati na važnu pobjedu izborenu nad Atenjanima. Riznica Knidana otkrivena u temeljima sjeveroistočno od riznice Sirakužana. Podignuta je kao mali "templum in antis" u jonskom stilu u drugoj polovici 6. st. prije Krista. Pronađeni su neki ulomci arhitektonskih skulpturalnih ukrasa. Sjeveroistočnije od te riznice su temelji Riznice Klazomenjana istog tlocrta. Buleuterion, do riznice Atenjana nalaze se

temelji izdužene pravokutne građevine koja je služila kao vijećnica u Delfima. Sjeveroistočnije od Buleuteriona vidljiva je stijena (otpala davno s Fedrijade) za koju se tvrdilo da je nekada na njoj stajala i izgovarala svoja proročanstva prva žena proročica Herofila zvana Sibila. Smatra se da nije rođena u Delfima. Ispred trijema je Sveti put proširen u kružni prostor koji su Grci zvali Halos (Gumno). Na tom su mjestu izvođene obredne drame u vrijeme Pitijaskih svečanosti. Oko toga prostora uočava se mnogo baza, o čijoj namjeni govore njihovi natpisi.

Riznica Korinćana je bila podignuta s druge strane (preko puta trijema), koju je sagradio tiranin Kipsel (657. - 628.). Smatra se da je to bila najstarija riznica u Delfima. Imala je jednostavni izduženi tlocrt, s ulazom na južnoj strani. Nakon razaranja Apolonovog hrama 548. godine pr.Kr., svi vrijedni spašeni zavjetni darovi bili su pohranjeni u toj riznici. Spomenimo samo prijestolje kralja Mide i šest zlatnih kratera. Žrtvenik Hiosa, Sveti put završava pred Apolonovim hramom. Na prostoru s istočne strane bio je postavljen žrtvenik (oltar), zavjetni dar stanovnika otoka Hiosa. To je bio veliki žrtvenik, 8,60 x 5,10 m, posvećen Apolonu Delfijskom, iz 5. stoljeća pr.Kr. Platejski tronožac, nasuprot žrtveniku, ali na nešto nižoj razini, otkapani su ostaci okrugle baze na kojoj je stajao Platejski tronožac, jedan od najvažnijih spomenika u Delfima. Nastao je kao dar Grka nakon njihove pobjede kod Plateje nad Perzijancima 479. godine pr.Kr. Stup se sastojao od tri isprepletene brončane znije, na čijem je vrhu stajao zlatni kotao. Na znijama su bili ispisani gradovi (31 grad) koji su se u navedenoj bitci borili protiv Perzijanaca. Stup sa znijama prenio je car Konstantin u Konstantinopol. Sačuvan je i može se vidjeti na Trgu Meydani u današnjem Istanbulu.

Uz bazu tog spomenika, s istočne strane, otkrivena je velika osnova na kojoj su stajala zlatna kola sunca koja su darovali Rođani. Spomenik Emilija Pula, drugi visoki stup nalazio se na nižoj terasi, ispred jugoistočnog dijela hrama, a nosio je kip rimskog generala Emilija Paula, pobjednika nad makedonskim kraljem Perzejom u bitci kod Pidne 168. godine pr.Kr. Reljefi stuba izloženi su u muzeju u Delfima. Spomenik Tarentinaca, sa zapadne strane spomenika platejske bitke stajao je spomenik, dar Tarentinaca, nastao kao dio plijena uzetog barbarskim narodima Peuktejcima i Japigima, nastanjenima u blizini Tarenta u južnoj Italiji. Spomenik Eumena II., sjeveroistočnije od hrama, blizu istočnog zida, Etoljani su podigli veliki stub na kojem je bio postavljen kip Eumena II., kralja Pergamona (197. - 159.) Do njega se nalazio kip Atala I., starijega pergamskog kralja. Vladao od 241. do 197. godine pr.Kr. Poznat i po tome što je u Pergamonu osnovao čuvenu helenističku biblioteku. Atalov trijem je presijecao svojim položajem zid svetišta na istočnoj strani. Ime je dobio po pergamskom kralju Atalu. Bio je sagrađen na dvije etaže. Njegov krov nosilo je 11 dorskih stupova. Brončana palma, nekoliko

baza značajnih spomenika otkriveno je u blizini sjeveroistočnog kuta Apolonovog hrama. Atenjani su postavili brončanu palmu i pozlaćeni Atenin kip na palmi nakon pobjede nad Perzijancima 468. godine pr.Kr. kod rijeke Eurimedonta. Statua Prusija, sačuvan je visoki stub uz bazu brončane palme, koji je nosio statuu Prusija II., kralja Bitinije, dar Etolskog saveza. Kip Apolona Sitalka, do stuba s istočne strane nalazi se veliko kvadratno postolje na kojem je stajao monumentalni kip Apolona Sitalka (čuvar žita), visok oko 15,5 m. Bio je to dar Amfiktionjana sagrađen od novčanih kazni koje su naplaćene Fokejcima za obrađenu svetu zemlju Apolonovu.

Izvor Kasotida, sa sjeverozapadne strane stuba bio je izvor Kasotida. Pauzanija je zabilježio da je voda iz tog izvora tekla pod zemljom do aditona u Apolonovu hramu i nadahnjivala proročice. Tronošci sirakuških tirana, među otkrivenim bazama je i ona koju su bili postavljeni zlatni tronošci sirakuških tirana (iz Gele i Sirakuze) Gelona, Hijerona, Polizala i Trazibula. Podignuti su u čast pobjede nad Kartagom kod Himere 480. godine pr.Kr. Ti su tronošci poslužili Fokejcima tijekom Trećeg svetog rata za kovanje novca.

Zavjetni dar Daoha II., nešto sjevernije vide se ostaci zavjetnog dara toga vladara iz Tsalijske, koji je bio osobni prijatelj Filipa II. Makedonskog. Sačuvane skulpture toga spomenika izložene su u 11. dvorani muzeja u Delfima. S istočne strane spomenika Daoha II. nalazio se ograđeni prostor „Temenos Neoptolema“. Tu je bio grob Ahilova sina Neoptolema, kojega je ubio svećenik kod Apolonovog žrtvenika u Delfima. Prema drugim pričama, ubio ga je Agamemnonov sin Orest.

Svetište (leshe) Knindana, to je bila velika pravokutna dvorana veličine 18,70 m x 9,53 m, a služila je kao konačište i za gozbe. Sagrađena je na umjetnoj terasi uz sjeverni zid svetišta. Njezin je krov nosilo osam stupova raspoređenih u dva reda. Ulaz se nalazio na južnoj strani. Otkriveni su samo slabije očuvani temelji. Njezina je pak unutrašnjost bila ukrašena freskama slavnoga Polignota s otoka Tasosa iz 5. stoljeća pr.Kr. Apolonovo hram, pronađeni ostaci prvoga hrama od kamena govore da je bio sagrađen potkraj 7. stoljeća pr.Kr. Spominju se i legendarni arhitekti Agamed i Trofonije, koji su ga sagradili. U požaru 548. godine pr. Kr. taj je hram izgorio. Pristupilo se gradnji novog hrama uz pomoć priloga iz cijeloga grčkog svijeta. Obnove se prihvatila (prognana od Pizistrata) moćna plemićka atenska obitelj Alkmenoida i hram je dovršen oko 510. godine pr.Kr. Sagrađen od parskog mramora, bio je ljepši i veličanstveniji od prijašnjega, obogaćen skulpturalnim ukrasima zabata. Fragmenti te skulpture izloženi su u muzeju Delfa. I taj arhajski hram Alkmenoida uništen je u potresu 373. godine pr.Kr. Hram je ponovno sagrađen solidarnošću i sredstvima svih Grka, po istom planu hrama Alkmenoida i

gotovo istih dimenzija, 6 x 15 stupova na pravokutnoj osnovi veličine 21,65 x 58 m. Kao dorski peripter imao je trobrodnu celu, pronaos i opistodom. U hram se ulazilo preko blago nagnutog prilaza. Stupovi su rađeni od porosa, a skulpture od parskog mramora. Gradio ga je Spintar iz Korinta, a poslije njegove smrti nastavili su gradnju njegovi zemljaci Ksenodor i Agaton. Građenje je prekidano i odlagano Trećim i Četvrtim svetim ratom. Dovišen je oko 330. godine pr.Kr. Skulptura se javlja na zabatima hrama, a djelo je Praksije i Androstena, atenskih kipara iz sredine i druge polovice 4. stoljeća pr. Kr. Na istočnom zabatu prikazan je Apolonov odlazak u Delfe, uz pratnju drugih božanstava. Zapadni zabat predstavljao je boga Dioniza s Tijadama. Metope nisu bile reljefno ukrašene.

Jedino Pauzanija, koji je vidio hram u 2. st. poslije Krista, navodi zlatno oružje postavljeno na arhitravu, misleći na štitove Perzijanaca, koje su Atenjani osvojili u bici kod Maratona 490. god. pr.Kr. i darovali hramu, te na dar Etolaca, galsko oružje osvojeno u pobjedi nad Galima 279. godine pr.Kr. U pronaosu hrama bile su zapisane mudre izreke helenskih mudraca, kao što su npr. upute za život: „Upoznaj sebe“ i „Ništa previše“. U hramu su se nalazili žrtvenik Posejdona, kipovi Zeusa, Apolona i sviju Suđenica. U blizini žrtvenika spominje se željezni stolac pjesnika Pindara, s kojega je pjevao himne u čast Apolonu. Hram je imao i dvije podzemne prostorije, od kojih se jedna zvala aditon i u kojoj je sjedila proročica Pitija, a u drugoj se čekalo na odgovor. Zdanje hrama postojalo je sve do kraja staroga vijeka. U današnjem obliku vidljivi su temelji sa stilobatom i šest nepotpunih stupova koje su podigli francuski arheolozi. Spomenik Kratero bio je postavljen na prostoru između sjeverozapadnog dijela hrama i kazališta, u jednoj niši koja je imala oblik trijema sa šest dorskih stupova. Predstavljao je scene iz ratnog pohoda Aleksandra u Aziju. Tenutak borbe Aleksandra s lavom kada mu u pomoć s psima stiže zapovjednik Kratero po kojem je dobio ime. Postavljen je nakon 320. godine pr.Kr. Spomenik je djelo Lizipa i Leohara, poznatih kipara.

Veliki trijem Etoljana, sa zapadne strane peribola svetišta pružao se dalje prema zapadu veliki trijem podignut na dvije etaže, sagrađen novcem od plijena koji su Etoljani zarobili u bitci nad Galima 279. godine pr.Kr. Trijem su nosila dva reda stupova, jedan na fasadi, a drugi u unutrašnjosti, koji je i dijelio prostor na dva dijela.²⁹

5.4.3. Kazalište

Kazalište se nalazi na sjeverozapadnoj strani svetišta, usječeno u padine Parnasa. Sagrađeno je oko 400. godine pr.Kr. Nadživjelo je mnoga stoljeća i do današnjih dana ostalo u

²⁹ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 338.

relativno dobro očuvanom stanju. Građeno je od parskog kamena na mjestu starijeg kazališta koje je bilo drveno. Polukružno gledalište sastoji se od 35 redova stepeničastih sjedala, podijeljeno prolazom u višu i nižu zonu. Zone sjedala imaju po nekoliko segmenata (niža sedam i viša šest) kako bi komunikacija gledatelja bila što lakša i jednostavnija. Između ostataka paraskenija i skene s jedno i gledališta s druge strane, sačuvana je popločana kružna (nepotpuno) orkestra promjera 18,50 m. Oko orkestre je bio uređen kanal za odvođenje kišnih voda. Kazalište je bilo prošireno u 2. stoljeću pr.Kr. Otkriveni natpis nam govori da je kralj Eumen II. 159. godine pr.Kr. poslao novac i robove za rad na kazalištu. U 1. stoljeću pr.Kr. paraskenij je bio ukrašen mramornim frizom s motivima Heraklovih junačkih djela. Kazalište je primalo oko 5000 gledatelja. Izvođene su dramske i lirske predstave, posebice za vrijeme velikih svečanosti. I u današnje doba, ljeti, izvode se poznata djela klasične grčke književnosti. Spominje se po dobroj akustičnosti.³⁰

5.4.4. Svetište Atene Pronaje

Drugo, manje poznato, svetište Delfa, Atene Pronaje (Atene pred hramom, odnosi se na Apolonov), nalazilo se istočnije od Apolonovog, na lokalitetu koji se zove Marmaria (grč. marmaros = mramor). To je nizbrdica, ispod današnje asfaltna prometnice, uređena terasasto. Raspored građevina pratimo od sjeveroistoka prema zapadu. Nailazimo naprije na temelje dva manja objekta u obliku hrama (raspored megarona) s vestibulom i celom. Manja građevina je bila veličine 4,85 x 3,95 m, a veća 8 x 6,10 m. Mali objekti su vjerojatno bili trezori-riznice iz arhajskog razdoblja. Iskopavanjima na tome mjestu od 1922. do 1925. godine otkriveni su tragovi kulta iz mikenskog razdoblja. U tim ranim stoljećima kult je vjerojatno pripadao božici Geji, a poslije se počela slaviti božica Atena, o čemu svjedoči i pronađeno postolje Atene.

Arhajski hram Atene Pronaje, pronađeni su pojedini kameni ulomci vrlo starog hrama iz sredine 7.stoljeća pr.Kr. Dvanaest kapitela i razni dijelovi stupova toga hrama pronađeni su u temeljima drugoga arhajskog hrama sagrađenog na istome mjestu oko 500.godine pr.Kr. I taj je hram bio dorski, s proporcijama 27,45 x 13,25 m. Njegova je veličina bila diktirana morfologijom terena, s po šest stupova na užim i 12 na dužim stranama. Imao je izduženi celu s pronaosom i dva stupa „in antis“, bez opistodoma. Bio je djelomično oštećen ratovima, a gotovo uništen, kao i mnogi spomenici Delfa, klizanjem terena i obrušavanjem kamenja 373. godine pr.Kr. Do 1905. godine na svom mjestu je stajalo još 10 stupova hrama, koje je tada srušilo ponovno klizanje stijena. Artefakti skulpture sa zabata i friza, pronađeni su na mjestu hrama,

³⁰ Isto, str. 339.

konzervirani su i spremljeni u muzeju. S istočne strane hrama otkriven je veći žrtvenik iz 6. stoljeća pr.Kr.³¹

Trezori, zapadno od hrama, paralelno s njim, bila su sagrađena dva trezora (riznice) koji oblikom podsjećaju na one otkrivene istočno od hrama. Ti su trezori arhitektonski u osnovi bogatiji, a građeni su od parskog mramora. Prvi, bliži hramu, veličine je 7,30 x 10,40 m. Dorskog je stila, s dva stupa „in antis“. Podignut je između 490. - 460. godine pr.Kr. Drugi, nešto manjih dimenzija, 6,37 x 8,36 m, jonskog je stila, s dva stupa „in antis“. To je bila otmjena građevina, čija se ljepota uspoređivala s Riznicom Sifnijaca iz Apolonovog svetišta. Pronađen je mali ulomak friza, koji je ukrašavao zid trezora. Pripisuje se grčkoj koloniji Masalia (Marseille) oko 530. godine pr.Kr.

Tholos, kružni hram, svakako je bio najljepša građevina toga svetišta. Sa svoja tri podignuta stupa, koji nose dio arhitrava i friza, uočava se znatno prije nego dođemo u njegovu blizinu. Sačuvana mu je kružna baza od tri stuba na kojoj se vide, osim tri čitava, još nekoliko poredanih fragmenata dorskih stupova, od dvadeset koliko ih je bilo ugrađeno. U unutrašnjosti, uz zidove kružne ceče promjera 8,60 m, nalazilo se 10 korintskih stupova od tamnog eleuzinskog vapnenca. Tholos je bio sagrađen od parskog mramora između 390. i 380. godine pr.Kr. Rimski arhitekt Vitruvije pripisao je građenje tholosa Teodoru Fokejskom (Fokidskom). Hram je bio ukrašen dvama reljefnim frizovima. Metope većeg izvanjskog friza prikazivale su prizore amazonahije i kentauromahije, a manjeg, koji je tekao po izvanjskom zidu cele, junačka djela Herakla i Tezeja.³² Novine su organizacija skromnoga unutrašnjeg prostora i primjena korinskoga stila na deset stupova cele, koji dodiruju, ali nisu priljubljeni za zid i stoje na visokom potpornju od tamnoga vapnenca iz Eleuzije, koji vidljivo odudara od bijeloga pentelikonkog mramora, od kojega bijahu isklesani. Dorski friz (koji je ponovljen i na vanjskome zidu cele), strop stupovlja i odvodi za kišnicu odaju dekorativnu intenciju te uvode koine i arhitektonska i umjetnička obilježja helenističkoga razdoblja.³³ Ulaz u celu bio je na južnoj strani, gdje su još vidljivi ostaci praga. Krov je bio šatorasti (dvostupni) za izvanjski prsten i celu. Crjepovi (ploče) kojima je bio pokriven i akroterije koje su ukrašavale krov tholosa bili su mramorni. Friz i svi ukrasni elementi izloženi su u muzeju. Nije poznata kulturna namjena te građevine.

³¹ Isto, str. 341.

³² Isto, str. 342.

³³ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 212.

Novi hram Atene Pronaje, zapadno od tholosa otkriveni su temelji novoga Ateninog hrama, koji je zamijenio arhajski hram porušen 373. godine pr.Kr. Građen je vapnencem iz obližnjega kamenoloma. Dimenzije hrama su 22,60 x 11,55 m. Oblik građevina je jednostavan, tip prostilosa, sa šest dorskih stupova na pročelnoj južnoj strani podignutih na stilobatu od tri stube. Na toj strani fasade javlja se širi vestibul s dva stupa na ulazu u celu. Hram je imao neku vrstu friza, ali bez ukrasa na metopama. Kuća svećenika, uz zapadnu stranu hrama vidljivi su ostaci građevine s tri prostorije. Pretpostavlja se da je starija od hrama. Ne zna se točna namjena te građevine, koja se uobičajeno zvala „Kuća svećenika“. Desetak metara zapadno nailazi se na zid svetište Atene Pronaje, otkuda nas pogled upućuje prema obližnjem gimnaziju.³⁴

5.4.5. Gimnazij

Nastao je na istom području Marmarije, samo u njegovom sjeverozapadnom dijelu. I u legendarna vremena spominje se vježbalište u Delfima. Pravi antički gimnazij, kao gimnastičko i atletsko vježbalište, sagrađen je u 4. stoljeću pr.Kr., a rekonstruiran je i dograđivan u rimskoj epohi. Razvio se na dvije terase s palestrom na donjoj, i zimskim vježbalištem na gornjoj terasi. Palestra (grč. palestra - hrvalište, škola za hrvanje) bila je kvadratnog oblika i lijepih proporcija s unutrašnjim dvorištem i peristilom stranica 13,85 x 13,85 m, uz osam stupova na sve četiri strane koji su nosili krov. Sa sjeverozapadne i južne strane bilo je više prostorija i dvorana različite namjene. U ruševinama palestre mogu se vidjeti ostaci crkve s apsidom iz novijeg doba. Sjeverno od paleste otkrivena je dobro očuvana kružna cisterna, čiji su ostaci konzervirani. Uz njezin sjeverni zid nalazila se velika fontana s 11 manjih bazena, koji su opskrbljivali vodom s izvora Kastalije. Tu su se mladi atletičari mogli osvježiti i umivati u hladnoj vodi. Nešto zapadnije nalazile su se terme s toplom vodom nastale znatno kasnije (oko 120. godine poslije Kr.), u doba rimske dominacije, a koja bijaše nešto zahtjevnija. Na gornjoj terasi gimnazija sagrađeno je zimsko vježbalište u obliku trijema (galerija na stupovima), postavljeno u smjeru sjeverozapad-jugoistok, unutrašnjih dimenzija 18,43 x 7,5 m. Originalno dorski stupovi, koji su podržavali krov, bili su od porosa, a zamijenjeni su u rimsko doba jonskim mramornim stupovima postavljenim na visoke kvadratne baze. Tu su mladići vježbali za hladnih i kišnih dana ili ljetnih vrućina. U normalnim danima vježbalo se na otvorenoj i nezaštićenoj stazi, koja je bila uređena ispred trijema i s njime tekla paralelno.

³⁴ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 342.

5.4.6. Izvor Kastalija

Penjući se od gimnazija prema vrhu procjepa, gdje je veliki zavoj prelazimo cestu. Nešto poviše u stijeni pronaći ćemo ostatke glasovitog izvora Kastalije. Nalazi se na približno 538 m nadmorske visine. Arhajski izvor Kastalija otkriven je slučajno prilikom proširenja radova na cesti 1959. godine. Oni koji su dolazili po savjete u proročište morali su se oprati u toj vodi. I Pitija bi se umivala u svetoj vodi toga izvora prije nego bi ušla u najsvetiji dio hrama. Sagrađen je za vrijeme Prvog svetog rata (600. - 586. godine pr.Kr.). Sadašnji izgled sačuvan je iz helenističko-rimskog vremena. Voda toga izvora otjecala je ulijevala se dalje u rijeku Plist.³⁵

5.4.7. Stadion

Kako bi posjetitelj u potpunosti doživio Delfe, mora se potruditi doći do najviše točke delfijskih građevina, a to je stadion. Smješten je zapadno od Apolonova svetišta, ali na višoj nadmorskoj visini, udaljen od kazališta nekoliko minuta bržeg hoda po dosta strmoj stazi. U početku je stadion služio samo za atletska, a poslije i za glazbena natjecanja. Prvi stadion, iz 5. stoljeća pr.Kr., nije imao kamena sjedala, nego nasutu zemlju sa strane, koja je služila kao vrsta tribine. Sjedala od kamena dao je sagraditi Herod Atik (bogati mecena) u Hadrijanovo doba. Stadion je bio dug 178 m, a širok 25,50 m; na jugozapadnoj je strani završavao polukružno. Stepeničasta sjedala na sjevernoj strani izvrsno su sačuvana, dok su na južnoj mjestimično potpuno porušena. Oko sredine sjevernog gledališta, uz zadnji red, bila su mjesta za suce i druge službene osobe. Na istočnoj ulaznoj strani stadiona, na početku piste, vide se velike osnove četiriju stubova nosača slavoluka koji su podigli Rimljani. Od njega je počinjao mimohod povorke natjecatelja i sudaca na dan otvaranja Pitijjskih igara. Stadion je mogao primiti oko 7 000 gledatelja. Prije gradnje stadiona natjecanja su se održavala na hipodromu, za koji se pak pretpostavlja da se nalazio u dolini naselja.

5.4.8. Muzej

Nakon potpunog razgledavanja arheološkog područja Delfa, posjetitelju još preostaje odlazak u muzej, gdje ga čeka kolekcija originalnih remek djela antičke grčke umjetnosti. Poslije njegova upoznavanja znatno će lakše spoznati cjelovitost arhitektonskih i drugih spomenika. Novija muzejska zgrada počela se graditi 1936. godine da bi se muzej povećao za novu postavu eksponata. Reorganizaciju muzeja prekinuo je rat Italije i Grčke u listopada 1940. godine.

³⁵ Isto, str. 344.

Umjetničko blago sklonjeno je na sigurno. Nakon završetka rata pristupilo se ponovnom postavljanju izložaka. Predmeti su izloženi po strogom kronološkom redu, u 14 dvorana.

Dvorana 1. Izložen je Omfalos, sveti kamen (nazvan pupak, kao da je označavao središte svijeta), simbol Delfa. To je vjerna kopija originala nastala u helenističkoj ili rimskoj epohi. Izloženi primjerak pronađen je istočno od hrama. Originalni Omfalos nalazio se nekada u aditonu Apolonova hrama, a izrađen je bio od bijelog mramora. Površina mu je reljefno prekrivena jajolikim oblicima, koji podsjećaju na ispletenu mrežu vunutih niti. Originalni kamen nosio je dva zlatna orla, koji su simbolizirali Delfe kao središte Zemlje. U nekoliko vitrina su vaze iz različitih razdoblja: protokorintske iz Delfa, kraj 8. i sredina 7. stoljeća pr.Kr., geometrijske vaze iz Delfa, 900. - 700. godine pr.Kr., antropomorfni i zoomorfni (naročito ptice), nađeni u Apolonovu svetištu. Tu ćemo još vidjeti statue: brončanu Apolonovu iz 5. stoljeća pr.Kr., Dioniza ili Apolona, 300. - 250. godina pr.Kr., mlađeg čovjeka, 430. - 420. godina pr.Kr., i mnogo druge sitne plastike s prikazom grifona, sirena s krilima iz različitih epoha, od arhajske do helenističke.

Dvorana 2. U njoj su izloženi razni oblici štitova iz 10. - 7. stoljeća pr.Kr., predmeti sitne plastike (skulpture), kurosi, grifoni, mala figura Apolona i drugo.

Dvorana 3. U središnjem dijelu nalazi se golema mramorna sfinga. To je zavjetni dar stanovnika otoka Naksosa bogu Apolonu, oko 560. godine pr.Kr. Bila je postavljena na jonski stup visoko 12,10 m, a visina sfinge bila je 2, 32 m. Sfinga ima glavu sličnu korama, s arhajskim osmijehom, dok su joj kosa, grudi i krila potpuno stilizirani. Pojedini dijelovi bili su naglašeni bojom. Tijelo sa šapama bilo je lavljeg oblika. To fantastično djelo kao da prikazuje neka daleka ozračja orijentalnog izraza. S obje strane sfinge izloženi su pronađeni ostaci dviju karijatida, koje su bile ugrađene umjesto stupova na čelnoj fasadi riznice Sifnijaca. Glavni dio dvorane zauzela je skulptura koja je ukrašavala tu rnicu. Na istočnoj strani friza (kraćeg) predstavljani su prizori iz Trojanskog rata: borba Grka i Trojanaca. Borbi, kao pratitelji, asistiraju olimpski bogovi, od kojih su jedni skloni Grcima, a drugi Trojancima. Ukrasna skulptura zabata relativno je dobro sačuvana, dok s drugoga, zapadnog dijela nije ništa pronađeno. Sadržaj zabata je svađa Herakla i Apolona o prisvajanju delfijskog tronošca. To su poznati prizori koje su prikazivali mnogobrojni slikari vaza. U cjelini gledano, ta skulptura s riznice Sifnijaca, s friza i zabata, izražena u niskom

reljefu ili djelomično u punoj skulpturi, odiše arhajskom jonskom ljupkošću s elementima statičnosti, frontalnosti i stiliziranosti.³⁶

Dvorana 4. U toj dvorani susrest ćemo se s djelima monumentalne arhajske skulpture koju predstavljaju dva kurosa (mladića) Kleobis i Biton. Obje statue su mramorne, visine 2,18 m i 2,16 m, postavljene jedna pokraj druge. To su nagi muški likovi u frontalnom stojećem stavu s iskorakom lijeve noge prema naprijed, ispruženih ruku uz tijelo, sa stisnutim šakama. Naglašenost mišića i zbijenost snage izbija iz oba lika. Nema vitke elegancije koja karakterizira atičke kurose, izraz je bliži dorskom idealu predstavljanja. Prema urezanom natpisu na bazi, autor skulptura je Polimed iz Argosa, oko 600. godine pr.Kr. Otkrivene su iza Riznice Atenjana početkom otkopavanja 1893. godine. U desnom dijelu dvorane u vitrini je izložen mali kuros koji možda prikazuje Apolona 550. - 540. godine pr.Kr. Na suprotnoj, lijevoj strani dvorane izložene su na zidu metope sa starije kružne Riznice Sikionjana, datirane oko 580. godine pr.Kr. One su pravokutnog oblika, 88 x 58 cm. Sačuvano ih je pet od ukupno četrnaest, u dosta oštećenom stanju.

Dvorana 5. U nekoliko vitrina izložena je uglavnom sitna plastika od bronce, slonove kosti i terakote. Te statuete, muške i ženske, sfinge, pantere i razni drugi fragmenti, datiraju od 7. - 5. stoljeća pr.Kr. U velikoj vitrini izložena je skulptura bika u prirodnoj veličini, rađena je od pločica srebra iz 6. stoljeća pr.Kr. Djelomično je sačuvana.

Dvorana 6. Nazvana i dvorana riznice Atenjana, u kojoj su izložene metope i skulptura zabata te riznice. Ukupno je bilo 30 metopa, po devet na dužim stranama i po šest po kraćim. Sačuvane su i izložene 24 metope. Na metopama pročelja riznice prikazane su scene amazonomahije, a na sjevernoj i zapadnoj strani sadržaj metopa su Heraklova junačka djela. Kako se južna strana friza (metopski reljef) mogla vidjeti sa Svetog puta, te su metope bile rezervirane za junačke pothvate Tezeja, iznimnog atenskog heroja i legendarnog osnivača grada Atene. I ukrasi zabatne skulpture s te riznice posvećeni su dvojici najvećih grčkih heroja, Heraklu i Tezeju, Na istočnom zabatu, u miroljubivom držanju, prikazan je Tezej i kralj Lapita Piritoj, uz prisutnost jedne božice. Na zapadnom zabatu su prizori rata, sa središnjom figurom Herakla, uz kojega asistira Telamon u borbi protiv Laomedonta, kralja Troje i Prijamova oca. Ta skulptura riznice s kraja 6. ili početka 5. stoljeća pr.Kr., s još uvijek mnogo arhajskih elemenata od kojih se postupno oslobađa, utirala

³⁶ Isto, str. 351.

je put klasičnoj skulpturi u kojoj će biti ostvaren ideal grčke umjetnosti. U toj su dvorani izloženi i fragmenti himne o Apolonu, koji su bili urezani 128. godine pr.Kr. na južnom dijelu riznice.³⁷

Dvorana 7. Sadrži dijelove skulpture zapadnog zabata s arhajskog Apolonovog hrama Alkmeonida. Izrađen je od porosa, a prikazana je gigantomahija. Jedan fragment prikazuje božicu Atenu koja se suprostavila nekom divu (gigantu), bačenom na koljena pred konjima. Te skulpture izradio je Atenjanin Antenor. Izloženi fragmenti dostojni su njegove reputacije. Tu se još mogu vidjeti mali mramorni kuros, oko 500. godine pr.Kr., i figura žene obučene u peplos, koja je identificirana kao Irida (glasnica bogava) ili Nike, 480. - 470. godina pr.Kr. Pretpostavlja se da je to akroterija s dorskog trezora iz svetišta Atene Pronaje.

Dvorana 8. Ulazeći u tu dvoranu, ugledat ćemo na suprotnoj strani zida ostatke mramorne skulpture veličanstvenog istočnog zabata arhajskog Apolonovog hrama Alkmeonida s temom epifanije Apolona Delfijskog. Bog Apolon u pratnji, čini se, majke Lete i sestre Artemide, pokazujući se s kvadrigom okrenuti licem, zauzeli su središnji dio zabata, okruženi simetrično i drugim figurama. Desno je mnogo figura, uz heroja Delfosa su još dva nepoznata lika, a lijevo su tri ženske figure, predstavljene kao kćeri Kekropsa: Pandroza, Herza i Aglaura (Atenine svećenice). Desno od zabata izložena je mramorna akroterija sa središnjeg dijela krova arhajskog Apolonova hrama, u liku Nike u pokretu. Lijevo od zabata vidi se sfinga, koja je vjerojatno bila sporedna akroterija hrama iz 4. stoljeća pr.Kr.

Dvorana 9. U prvom dijelu dvorane nalaze se nadgrobni spomenici, urne, maske i drugo. Ističe se nadgrobna stela koja se razlikuje od ostalih kvalitetom i posebnosti. Pronađena je na nekropoli u istočnom dijelu Delfa, a rekonstruirana je od četiri ulomka. U niskom reljefu, s anatomskim točnim detaljima, prikazan je mladi atlet, kojemu, nažalost, nedostaje glava i donji dio nogu sa stopalima, kako struže s tijela prašinu i znoj, vjerojatno poslije hrvanja. Ispred njega je lik roba manjih dimenzija. Stela je datirana u sredinu 5. stoljeća pr.Kr. U drugom dijelu dvorane izložen je mramorni žrtvenik, nešto viši od metra, pronadjen u svetištu Atene Pronaje. Žrtvenik ukrašava niski reljefni friz od 12 mladih djevojaka, u skupini po dvije, koje pridržavaju vijenac. Posebno je naglašena baza žrtvenika. To djelo je iz 2. stoljeća pr.Kr, a bilo je određeno za unutrašnjost tholosa.

Dvorana 10. Izloženi su fragmenti arhitekture i skulpturalni ukrasi tholosa. Glavni dio ukrasa čine dva dorska friza izvedena u parskom mramour. Veći, vanjski friz, razvio se iznad kolonade stupova i arhitrava. Metope friza veličine 65 x 42,5, cm i 7 cm debljine predstavljale su prizore

³⁷ Isto, str.353.

amazonomahije (borbe Grka s Amazonkama). Uz fragmente metope većeg friza izložene su i metope manjeg, unutrašnjeg, koji je krasio izvanjsku stranu zida s prikazima kentauromahije. Manje metope su veličine 62 x 40,5 cm i debljine 4 cm. Na podnožju s obje strane metopa vide se dijelovi akroterije tholosa. Ti ukrasni reljefi Tholosa potječu iz 385. godine pr.Kr. Odlikuju se velikom slobodom pokreta, jačinom, ali i otmjenošću u izrazu forme. Francuski arheolog J. Mamadel proučavao je sličnost između skulptura Tholosa i onih s hrama Asklepiona u Epidauru te ustanovio da je Teodor Fokejski, arhitekt Tholosa iz Delfa, vjerojatno onaj umjetnik koji je gradio hram boga Asklepija u Epidauru.

Dvorana 11. Izložene su skulpture zavjetnog dara Daoha II. Farsala, tetarha iz Tesalije od 397. do 392. godine pr.Kr i člana Delfijske amfiktionije. Skulpture su bile postavljene u Apolonovu svetištu gdje su vidljivi ostaci baza s urezanim natpisima tesalske dinastije. Bilo je postavljeno devet mramornih statua od kojih šest prikazuje Daohove pretke, a tri druge jednake statue Daoha II., njegova sina Siziifa II. i boga Apolona.. U lijevom dijelu dvorane izložene su dvije statue, jedna starca (možda filozofa) iz prve polovice 3. stoljeća pr.Kr., druga Dioniza, koja je dio kompozicije zapadnog zabata Apolonova hrama iz 4. stoljeća pr.Kr.

Dvorana 12. Poznata je po tome što se u njoj može razgledati najpoznatija skulptura Muzeja u Delfima, veličanstveni Auriga. Statua je bila dio brončane skupine koja je predstavljala pobjedničku kvadrigu Polizalosa, brata sirakuškog tiranina Gelona iz Gele, na Pitijским igrama 478. ili 474. godine pr.Kr. Podignuta je u Apolonovu svetištu u čast te pobjede. Djelo je kipara Sotadesa iz Beocije oko 470. godine pr.Kr. Figura predstavlja mladog čovjeka, vozača Heniosa, koji stoji mirno i čvrsto na nogama poslije završene utrke, držeći još vidljive uzde u rukama. Obučen je u dugu ceremonijalnu tuniku, visoko podvezanu ispod ruku da bi što manje lepršala na vjetru. Na glavi mu je privezana pobjednička vrpca. Figura pripada strogom stilu, što se osjeća u njezinoj arhaičnoj strogosti, posebno u donjem dijelu, gdje nabori tunike asociraju na kanelure grčkog stupa. Iskopana je u Apolonovu svetištu 1896. godine, na području između hrama i kazališta, iza potpornog zida gornje terase.

Dvorana 13. U posljednjoj dvorani izloženi predmeti pripadaju različitim razdobljima grčke umjetnosti. Ukazuje se na keramičke vaze iz 1400. - 1100. godine pr.Kr., koje su pronađene u nekropoli Delfa. Zatim na portret (glavu) čovjeka, možda rimskog konzula Tita Kvincija Flaminina, pobjednika nad Filipom V. Makedonskim u odlučnoj bitci kod Kinoskefale u Tesaliji 197. godine pr.Kr. To je vrijedno umjetničko djelo s početka 2. stoljeća pr.Kr. Tu je izloženo i poprsje Plutarha (46. - 120.) biograf, filozofa i Apolonovog svećenika dulji niz godina (105. -

120.). Natpis na poprsju pokazuje da je to zajednički dar sugrađana Heroneje i Delfa. Ukazuje se i na manju mramornu statuu ljupke djevojčice obučene u pomalo tešku i nezgrapnu tuniku, s početka 3. stoljeća pr.Kr. Posebno je vrijedno vidjeti u tom prostoru mramornu skulpturu Antinoja, mladića podrijetlom iz Bitinije u Maloj Aziji. U Delfima je predstavljen kao božanstvo. Vidljive su rupe za učvršćenje. Od većeg broja kulturnih statua Antinoja, ta u Delfima je najljepša. To kvalitetno umjetničko djelo datirano je u razdoblje između 130. i 140. godine poslije Kr.³⁸

6. Svetište Dodona

Zbog svoje udaljenosti od drugih važnijih antičkih lokaliteta, Dodona je manje pristupačna turističkim znatiželjnicima, iako je po svojem značenju u starini i krajoliku u kojem se nalazi vrlo zanimljiva. Malo je sačuvano njezinih nekadašnjih spomenika, no unatoč svemu bilo bi je poželjno posjetiti i oživjeti duh vremena u kojem su tamo hodočastili predstavnici gradova, država i pojedinci tražeći savjete Zeusovih svećenika.³⁹ Jedinstvenost proročišta u Dodoni potječe iz uvjerenja da je Zeus rabio unutrašnjost svetoga hrasta kao stan, zbog čega su ga nazivali „Onaj koji živi u hrastu“. Oko toga stabla stanovali su proroci i njegovi pratioci, a spavali su na zemlji. Taj blizak dodir sa zemljom svjedoči o podzemnom karakteru svetih rituala majke bogova, koji su se ondje odvijali, a koji su se miješali s ritualima oca bogova, donesenim sa sjevera⁴⁰ Dodona je udaljena 22 km od grada Janjine (Ioanina). Ako se ide cestom u smjeru Arte, na osmom kilometru skrene se desno prolazeći kroz jedan klanac u zavojima i dolazi se u zatvorenu i mirnu, zelenu dolinu u podnožju planine Tomaros.

6.1. Mitsko i povijesno utemeljenje

Tu se nalazilo Zeusovo proročište i smatrano je najstarijim u Grčkoj. Po svojem statusu bilo je drugo, jer je primat nosilo Apolonovo u Delfima. Spominje se već u „Ilijadi“ i „Odiseji“. Prema Strabonu, proročište je bilo preneseno iz Tesalije u Epir da bi se poštivao zakon boga Apolona. Herodot navodi legendu koju su mu ispričale tri proročice o egipatskom podrijetlu proročišta. Prema toj legendi, jedna je golubica doletjela iz egipatske Tebe i nastanila se u krošnji hrasta u Dodoni. I od tada je počelo štovanje. Bez obzira na priče i legende, to je proročište ipak bilo usredotočeno na sveto stablo golemog hrasta. Proroštvo se očitovalo u šuštanju hrastova lišća, žuborenju izvora ili zvukovima mjedenih cimbalu koji su visjeli na

³⁸ Isto, str. 357.

³⁹ Isto, str. 359.

⁴⁰ Pedro Olalla, *Mitološki atlas Grčke*, Golden marketing, Zagreb, 2007., str. 135. – 136.

hrastovim granama i svojim dodirima ih proizvodili, dok je druga strana služila za odgovor, koji su u ime boga Zeusa upisivali njegovi svećenici. Pronađeno je više takvih pločica, a mogu se vidjeti u Arheološkom muzeju u Janjini. Kakva je bila reputacija toga proročišta, saznajemo iz legende koja spominje da je Jazon, slavni vođa pohoda Argonauta po zlatno runo, došao u Dodonu po grančicu svetoga hrasta da bi je mogao postaviti na svoj brod „Argo“ prije odlaska na dalek put. Godine 219. pr.K. etolski vojskovođa Dorimah u ratu Etoljana s Makedoncima porušio je hram i druge spomenike. Rimljani su u II. makedonskom ratu također poharali svetište, pa u prvoj polovici 1. stoljeća više nije ni postojalo. U 2. stoljeću, prema Pauzaniji, proročište je obnovljeno i djelovalo je u svojoj prvobitnoj funkciji. I tada se mogao vidjeti sveti hrast na svojem mjestu. Hrast je bio iščupan iz korijena 393. godine po naredbi cara Teodozija (379. - 395.). To je bilo u skladu s njegovom politikom iskorjenjivanja svega što je pogansko.⁴¹

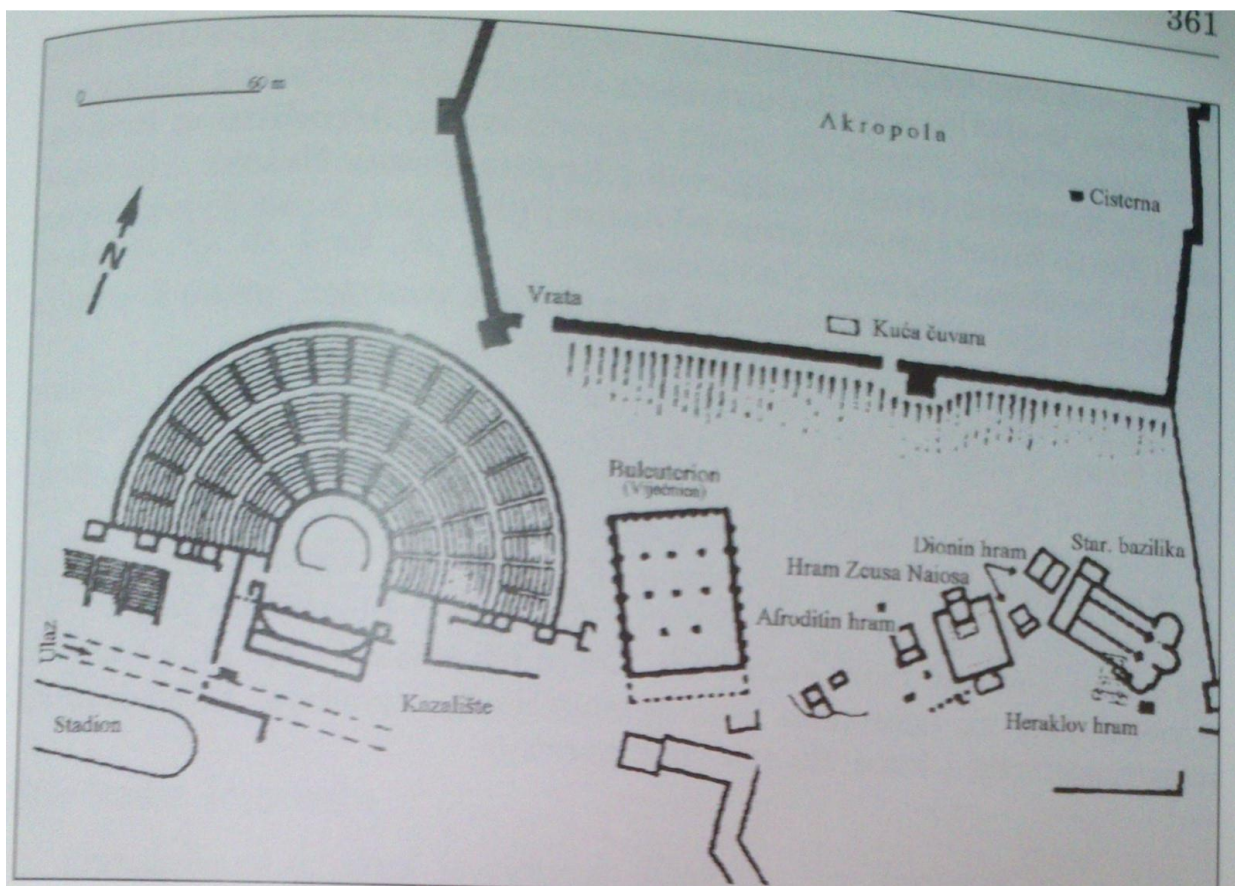
6.2. Spomenici Dodone

Konstantin Karapanos prvi je iskopavao u Dodoni, i to 1875. godine. Otkrio je nekoliko brončanih predmeta koji se nalaze u Nacionalnom arheološkom muzeju u Ateni. Tek je 1952. godine prava znanstvena istraživanja i iskopavanja provela grčka arheološka služba. Otkrila je veliko kazalište, akropolu sa zidinama i svetište sa skromnim ostacima hramova i drugih spomenika.⁴² Prilikom iskapanja nađen je veći broj brončanih i olovnih zavjetnih pločica i epigrafskih spomenika.⁴³

⁴¹ Isto, str. 359. – 360.

⁴² Isto, str. 360.

⁴³ Skupina autora, *Enciklopedija likovnih umjetnosti – svezak 2*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, str. 60.

Prilog br. 2. – Plan svetišta u Dodoni

6.2.1. Svetište

Svetište, glavni dio proročišta s većom skupinom spomenika, nalazilo se istočno od kazališta. Malo je očuvanih ostataka. Tragovi te najbliže građevine kazalištu pokazuju da je riječ o jednoj hipostilnoj dvorani koja je služila kao Buleuterion (Vijećnica). Istočno od Buleuteriona otkriveni su temelji (ili manji tragovi) malog Afroditinog hrama, manjih hramova Dione i nešto većeg hrama Zeusa Naiosa s temenosom. Taj se hram sastojao samo od naosa i pronaosa, a poslije je povećan jednim jonskim trijemom i aditonom. Nešto dalje otkopani su ostaci Heraklova svetišta, preko kojega je djelomično sagrađena starokršćanska bazilika. Cijelo svetište bilo je ograđeno zidom u čijem se središtu nalazio sveti hrast.⁴⁴ Drvo je bilo posvećeno Zeusu, a iz njegovih je sjemenki iznikao sveti hrast u Egini. Legenda kaže da je otok bio uništen sušom i morskim znijama što ih je poslala Hera. Eak razočaran usrdno zamoli Zeusa da na otok pošalje nove stanovnike. Jedne noći usne kako s masline pada kiša mrava koji se, kako padnu na zemlju, pretvaraju u ljude. Probudivši se, iz daljine razaznaje mnoštvo ljudi te prepoznaje ista lica koja je

⁴⁴ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 362.

usnuo. Eak također primjeti kako pada kiša i uništava morske zmije. Kao zahvalnost Zeusu, on podijeli zemljište, a u spomen na mrave s hrasta, nove stanovnike naziva „Mirmidoncima“.⁴⁵ Poslije je zid zamijenjen jonskim trijemom prema unutra na tri njegove strane, a samo je na istočnoj strani ostao puni zid. Rekonstrukcije su rađene poslije 219. godine pr.Kr.

Akropola se nalazila sjevernije od kazališta i svetišta. Bila je opasana zidom pojačanim četverokutnim kulama, s ulazom na jugozapadnoj strani, i danas dobro očuvanim. Zid je bio širok 3-4,5 m, a sačuvan u visini do 3 m, uglavnom je iz helenističkog razdoblja. Pronađeni su tragovi cisterne i kuća čuvara (zaštitara).

6.2.2. Kazalište

Kazalište je najvažniji i najočuvaniji spomenik proročišta. Sagrađeno je u prvoj polovici 3. stoljeća pr.Kr., ili točnije 297. do 272. godine, a podigao ga je kralj Pir. Sastojalo se od polukružne orkestre i gledališta usječena u brežuljak. Gledalište je bilo podijeljeno dvjema dijazomama (vodoravni prolazi) na tri zone s ukupno 45 redova kamenih sjedala. Donja i srednja zona bile su podijeljene na devet, a gornja na 18 okomitih segmenata (zrakastih isječaka). Ispred orkestre nalazila se zgrada skene, čiji su temelji sačuvani.⁴⁶ Snažni potporni zidovi, od vapnenca s ovoga područja, sačuvani su u svojoj visini većoj od dvadeset metara. Vanjski zidovi kazališta kao da su dijelovi neke utvrde: to je učinak rustike koja je u kontrastu sa skladnim nizanjem pravilnih kamenih blokova, koje je karakteristično za to doba. Tragovi u kazalištu upućuju na pokušaj arhitektonskog uređenja u helenističkom razdoblju. Nije utvrđeno jesu li i u tom kazalištu, kao i u onima u Megalopolisu i Arkadiji, postojala rješenja za mijenjane pozadine na pozornici.⁴⁷ Kazalište su 219. srušili Etoľjani, a obnovio ga je poslije Filip V. Rimljani su ga pretvorili u arenu, pa su najdonja sjedela zamijenjena potpornim zidom zbog zaštite od životinja. Moglo je primiti oko 17 000 gledatelja. Cijela struktura kazališta restaurirana je 60-ih godina prošloga stoljeća, pa se danas tijekom ljeta koristi za dramske i druge kazališne izvedbe.

⁴⁵ P. Olalla, *Mitološki atlas Grčke*, str. 43.

⁴⁶ Isto, str. 362.

⁴⁷ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 204. – 205.

6.2.3. Stadion

Stadion, na kojem su se izvodile mjesne igre otkriven je jugozapadno od kazališta. Prema očuvanim tragovima, izgleda da su se sjedala nalazila sa sjeverne, duže strane, usječena u uzdignutu kosinu.⁴⁸

7. Svetište Epidaur

Grad iz antičkog doba. Nalazi se u pokrajini Argolidi, na obali Saronskog zaljeva. Prema mitskoj predaji, to je područje dobilo ime po Epidauru, sinu Pelopsa, kako su to govorili Eliđani. Mišljenje je Argivaca da je Epidauru otac Zeusov sin Arg. Epidaurci su smatrali da je Epidaur sin boga Apolona. Sve je to zabilježio Pauzanija u svojem „Vodiču...“, koji dalje navodi: „Ova zemlja je prvenstveno posvećena Asklepiju.“ .

7.1. Asklepijevo svetište, kult i povijest

Oko 9 km jugozapadno od grada, u širokoj prostranoj dolini između antičkih brda Titiuma i Kinortiuma, bilo je sagrađeno Asklepijevo svetište, središte kulta toga božanstva. Kada se putuje od Argosa ili Nauplion, ide se ravno do današnjeg sela Ligourio, zatim skreće udesno i otprilike nakon 5 km nailazi na ostatke Asklepijevog svetišta, boga liječništva. Antički Grci su se u nevolji i bolestima okretali bogu. Nada u ozdravljenje crpila je snagu iz religijskog vjerovanja. Priče o čudesnim isjeljivanjima boga Asklepija privlačile su mnoge hodočasnike. Prema izvorima, Heziodu i Pindaru, može se zaključiti da je Asklepije bio originalni mjesni heroj u pokrajini Tesaliji. Pronađeni ostaci iskopina kod mjesta Trikala upućuju na to da su otkrivena svetišta Asklepija. Možda je prvotno štovanje Asklepija imalo svoj izvor u Trikalu (Tesalija) i postupno se širilo prema jugu. Tijekom 5. i 4. stoljeća pr.Kr., njegov kult prevladava u Epidauru, iako je dosta dugo postojao istodobno s Apolonovim. Ugled mu je brzo rastao zahvaljujući posebnoj moći liječenja. Novi kult iz Epidaura se veoma brzo širio u druge grčke gradove, Atenu i Pirej, kada ih je pogodila kuga, čija je žrtva bio i Periklo. Uspjeh toga kulta najbolje pokazuje primjer pjesnika Sofokla, koji je tada bio svećenik kulta malo poznatog heroja Alkona (ili Amniosa), liječnika. Pojavom Asklepijeva kulta u Ateni, postao je njegov revni poštovatelj. Kult se, nadalje, javlja u Delfima, Pergamonu, Smirni, Kireni, Sikionu, Korintu i na otoku Kosu, gdje se razvila posebna i poznata škola liječenja.

⁴⁸ A. Juric , *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str.362.

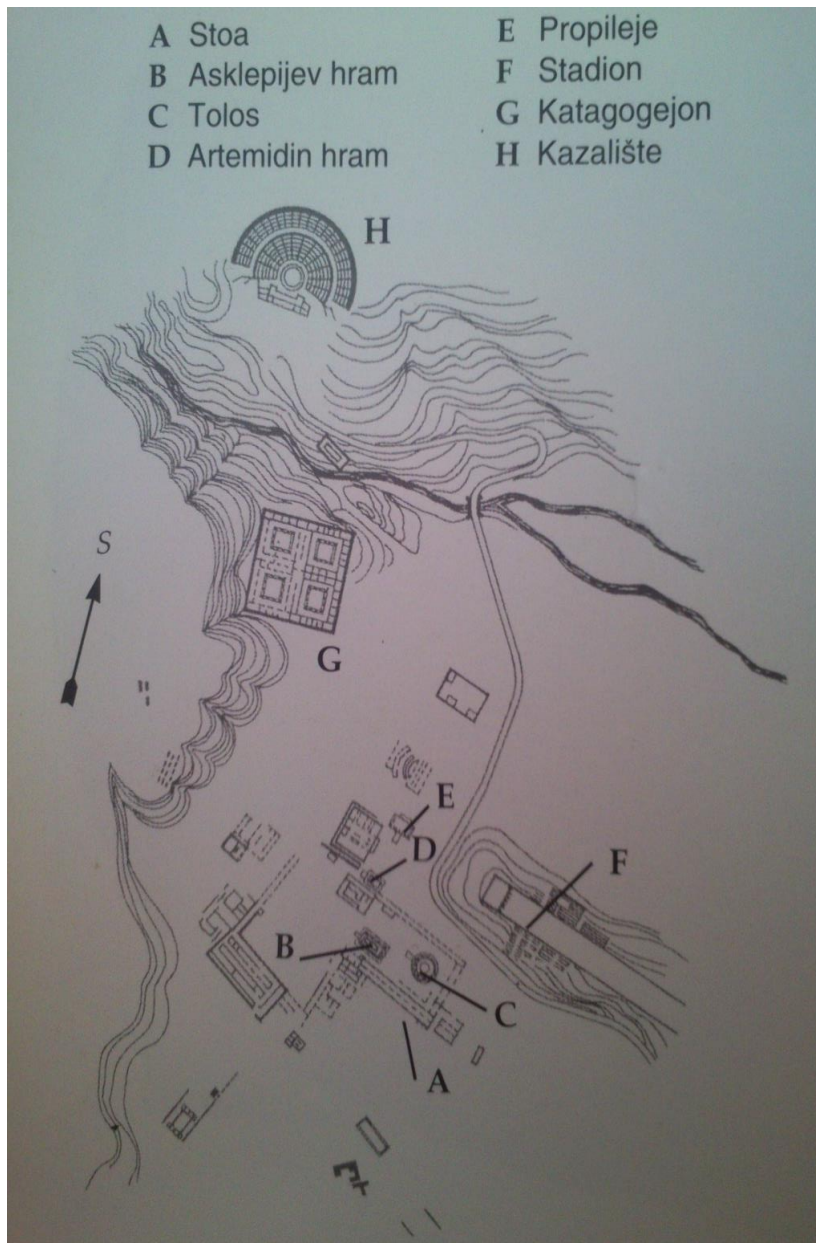
Kada je 293. godine pr.Kr. Rim pogodila strašna epidemija, u proročkim knjigama bilo je zapisano da će ona prestati ako se u Rim iz Epidaura donese bog Asklepije. O tome izvješćuje Ovidije u svojim „Metamorfozama“, jedno je poslanstvo otišlo u Epidaur i krišom u Rim donijelo boga u krinci zmije. Dvije godine poslije u Rimu je posvećen novosagrađeni hram Asklepiju i njegovoj kćeri Higiji. Slavno svetište u Epidauru dostiglo je vrhunac u 4. stoljeću pr.Kr.⁴⁹ U to vrijeme Epidaur je čuveno lječilište, a pored sakralnih objekata, ovdje su podignuti gimnaziji, prenočišta, kupališta, kazalište, trijemovi i palestra.⁵⁰ Prosperitet svetišta traje sve do 86. godine pr.Kr., kada ga je opljačkao rimski konzul Sula. Ponovno će vratiti prvobitni izgled u 2. stoljeću poslije Krista. Po naredbi cara Teodozija, 392. godine poslije Krista to je svetište zatvoreno kao pogansko, a to se dogodilo i s drugim svetištima u Grčkoj. Iduća stoljeća učinila su svoje: razaranja, pustošenja i zaborav. Sačuvano je samo kazalište, dok su ostaci drugih građevina teško prepoznatljivi.

Iskopavanja na tom području započeo je grčki arheolog P. Kawadias 1881. godine. Poslije Drugog svjetskog rata otkopavanja su nastavili francuski arheolozi i Papadimitriu (od 1948. do 1951. godine). Kod iskopavanja pronađene su četiri stele s natpisima koji govore o načinu i metodama liječenja korištenih u više stotina slučajeva. U njima se navodi da nije postojalo posebno organizirano medicinsko osoblje za liječenje u Epidauru, kao što je bilo činjeno u svetištu na Kosu. Tretman liječenja propisivali su svećenici ili njihovi pomoćnici. Bolesni su za učinjene usluge plaćali određene pristojbe. Bogati su darovi (ex-voto) prinošeni bogu, uz plaćanje velike pristojbe. Bilo je hodočasnika koji u u čast boga Asklepija pisali pjesme, himne i molitve. Na izlječenje su dolazili različiti bolesnici. Očišćeni vodom svetog izvora i pripravljeni, oni bi prespavali noć u abatonu svetišta, očekujući božju pomoć. Bog Asklepije se obično pojavljivao u obliku zmije, svakome u snu, i davao mu savjet o načinu liječenja. Za neke slučajeve bila je potrebna kirurška intervencija, o čemu svjedoče pronađeni medicinski instrumenti. Mnogi od izliječenih Asklepijevom božanskom moći prikazani su na brojnim reljefima, danas izloženim u Arheološkom muzeju u Ateni. Spominje se i 66 Asklepijevih čuda, koja su do pojedinosti opisana. U Epidauru su svake četvrte godine, deveti dan poslije Istmijskih igara, slavljene svetkovine s atletskim i dramskim sadržajem, zvane Asklepijeje. Atenjani su te svečanosti nazivali Epidaurije i kažu da od dana kada su se počele održavati Asklepija nazivaju bogom.⁵¹

⁴⁹ Isto, str. 375.

⁵⁰ Skupina autora, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, str. 219.

⁵¹ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 375.

Prilog br. 3. – Plan svetišta u Epidauru

7.2. Spomenici Epidaura

Sveti prostor u kojem su se nalazile brojne građevine i spomenici bio je sa svih strana obilježen međašnim znacima. Niti ljudi umiru niti žene rađaju unutar svetog prostora. Takav isiti zakon je i na otoku Delu. Ono što se žrtvuje, bilo da to radi netko od Epidauraca ili neki stranac, sve to se troši unutar granica svetišta.⁵² Ulaz u svetište bio je u antičko vrijeme na sjeveru, o čemu svjedoče ostaci propileja. Današnji posjetitelj pristupa svetištu s južne strane.

⁵² Pauzanija, *Vodič po Heladi*, str. 124.

7.2.1. Kazalište

Kazalište pripada najpoznatijim antičkim spomenicima Grčke. Po proporcijama i skladu svakako je najljepše očuvano starogrčko kazalište. Sagrađeno je na padinama brežuljka Kynortion sredinom 4. stoljeća pr.Kr. Vrlo je uspješno i estetski uklopljeno u krajolik.⁵³ Kazalište se sastoji od tri dijela: skeniona (pozornice), orkestre (okruglog prostora za zbor) i kavee (gledališta).⁵⁴ Arhitekt te iznimne građevine je Poliklet Mlađi (vjerojatno unuk poznatog kipara Polikleta iz 5. stoljeća pr.Kr.). Kamena sjedala usječena su u stijenu i okrenuta prema sjeveru, pa su gledatelji mogli promatrati ostale spomenike svetišta i prekrasan krajolik unaokolo.

Gledalište široko 115 m tvori polukrug s blagim usponom, podijeljenim u dvije zone, nižu i višu, s vodoravnim prolazom zvanim diazoma. Niža zona ima 34 reda kamenih sjedala, viša zona, čija su sjedala manja, 21 red. Postoji i okomita podjela sjedala na zrakaste isječke (kerkide), što je učinjeno za lakšu komunikaciju gledatelja. Tako je donja zona podijeljena na 12, a gornja na 22 kerkide (segmenti). Prvi i posljednji red donje (niže) zone i prvi red gornje (više) zone činili su počasna mjesta. Ta su sjedala bila napravljena od ružičastog vapnenca, a obična sjedala od bijeloga. Gledatelji su mogli doći na gornja sjedala pobočnim prilazima. U sredini se nalazila kružna orkestra (jedina tog oblika u Grčkoj) promjera 20,5 m, čiji je krug utvrđen pločama od vapnenca. Tlo bijaše od nabijene zemlje. U njezinom središtu nalazila se kružna baza, Dionizov žrtvenik.

Između orkestre i kamenih sjedala napravljeno je ulegnuće u obliku popločanog polukruga i široko dva metra. Služilo je za sakupljanje i odvođenje kišnice. Uz orkestru, sa suprotne strane sjedala, nalazila se građevina pozornice (skena), čija je dužina bila 26, a širina šest metara. Bila je dvokatna, 3,5 m visine. Ispred skene postojala je neka vrsta trijema s jonskim polustupovima na fasadi. Sa strane, na krilima, bile su prostorije, u kojima su se glumci presvlačili. Pristup orkestri čine dva prolaza (paradoa), po jedan sa svake strane, a nalazili su se između skene i gledališta. Sačuvani su vidljivi ostaci skene. Dva monumentalna ulaza s pilastrima i nešto izraženijom profilacijom nadvratnika pružala su prilaz u kazalište. U novije doba su rekonstruirani.⁵⁵

⁵³ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 375. – 377.

⁵⁴ H. Redžić, *Istorija arhitekture - stari vijek*, str. 187.

⁵⁵ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 355. – 377.

Također, u grčkom kazalištu se može uočiti jedna konstanta u gradnji: traganje za panoramskim mjestima, koja bi omogućila korištenje okolnoga krajolika kao neke vrste golemih kulisa, u potrazi za prirodnom scenografijom koja bi što intimnije sjedinila mikrokozmos scene s vanjskim svijetom, dok bi gledatelji sve dublje tonuli u dimenziju nepoznate stvarnosti, dimenziju koja bi u potpunosti bila uvučena u vrijeme i prostor dramske radnje.⁵⁶ Akustika kazališta je savršena. I tiše šuštanje ili gužvanje papira u orkestri čuje se razgovjetno na bilo kojem od 14 000 sjedala kazališta.⁵⁷ Stapanjem čisto geometrijske umjetničke forme s otvorenim krajolikom, grčka se arhitektura u gradnji kazališta suprotstavlja koncepciji hrama koji je autonoman u odnosu prema prirodi.⁵⁸ Restauriranje kazališta je kompletirano, i od 1954. godine u njemu se svakog ljeta, od lipnja do kolovoza, održava Festival Epidaura na kojem se izvode antičke drame i ostale predstave. Iznad kazališta, na brdu Kinortion (oko 15 minuta hoda), mogu se vidjeti ostaci svetišta Apolona Maleatskog. Istraživanja na tome dijelu provodio je Papadimitriu 1948. godine. Svetište potječe iz sredine 7. stoljeća pr.Kr. Iz tog je vremena jedan žrtvenik, dok je hram iz 4. stoljeća pr.Kr. Neki ostaci gradnje su iz rimske epohe.⁵⁹ Grčko kazalište najbolje odražava odnos jednakosti svih slobodnih građana, ne pravi razliku između mjesta, nastojeći osigurati jednaku vrijednost za svako mjesto.⁶⁰

Sjeverozapadno od kazališta vide se tragovi temelja najveće građevine u svetištu nazvane Katagogeion, koja je služila za ugošćivanje brojnih hodočasnika (hotel u današnjem smislu). Po funkciji i sličnosti može se usporediti s Leonidaionom u Olimpiji. Građevina potječe iz 4. stoljeća pr.Kr. Imala je kvadratni oblik (najvjerojatnije dvokatnica) stranica dugih 76 m. Bila je podijeljena u četiri bloka s dvorištima u kojima je bilo raspoređeno 160 soba. Zapadno od Katagogeiona vide se ruševine pravokutne građevine iz helenističkog doba, za koju je utvrđeno da je služila kao kupelj.

7.2.2. Gimnazij

Građevina je smještena sjevernije, temelji su joj mjestimično dobro očuvani, a predstavlja ostatke antičkog gimnazija. Golema površina, čija je dužina bila 75,57 m, a širina 69,53 m, s unutrašnjim dvorištem okruženim kolonadom, uz mnoge prostorije, eksedre i predvorja, korištena je za različite namjene (predavanja, razgovore i drugo). Trijemovi i dvorište služili su mladim atletima za vježbanje. Ulaz (propileje) bio je na sjevernoj strani gimnazija, a sagrađen je

⁵⁶ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 91.

⁵⁷ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 375. – 377.

⁵⁸ W. Mueller, G. Vogel, *Atlas arhitekture – opći dio (1)*, str. 201

⁵⁹ Isto, str. 378.

⁶⁰ H. Redžić, *Istorija arhitekture – stari vijek*, str. 189.

u dorskom stilu. U rimskoj epohi ta je građevina pretrpjela promjene i dogradnje, Propileje su pretvorene u mali hram posvećen Higiji (Asklepijevoj kćeri), a u dvorištu gimnazija sagrađen je Odeon s polukružnom orkestrom. Iz iste rimske epohe je i palestra s trijemom, koja se svojim sadržajem nadovezivala na sjevernoj strani na gimnazij. To je bila zgrada s propilejama i hipostilnom dvoranom u sredini. Trijem se nalazio na sjeveru. Pauzanija spominje senatora Antonina koji ga je obnovio kad mu se srušio krov od nepečene opeke. Odijeljenja (sobe) su bila raspoređena na tri druge strane.

7.2.3. Artemidin hram

Taj hram je, uz Asklepijev, bio jedan od najljepših u svetištu. Sagrađen je potkraj 4. stoljeća pr.Kr. u dorskom slogu. Dug 13,30 m, a širok 9,40 m, prostil, što znači da je samo na jednoj (istočnoj) fasadi imao šest dorskih stupova. Hram se sastojao od cele i pronaosa. U celi je bilo 10 korintskih stupova s kulturnom statuom božice. Ta je božica bila štovana i kao Hekate, što je bilo povezano s Asklepijevim kultom. Hram se nalazio sjeverozapadno od palestre. Sačuvani su akroterije hrama i neki fragmenti skulpture (Pobjede). Temidin hram se nalazio sa sjeverne strane, uz trijem Kotis, suvremenik Artemidina hrama. Sačuvani su zidovi temelja. Na sjeveroistoku od Temidinog hrama naići će se na tragove skupine građevina iz rimskog doba (2. stoljeće poslije Krista) za koje se pretpostavlja da su bili hramovi Apolona i Asklepija nadimka Egipatski. Novija istraživanja pokazuju da je možda riječ i o svetištu Dioskura.

7.2.4. Asklepijev hram

Najvažnija građevina svetišta je Asklepijev hram, koji se nalazio sjevernije od kuće svećenika iz rimskog doba. Hram je sagrađen početkom 4. stoljeća pr.Kr. (prema jednom natpisu 380. godina) u dorskom slogu heksastilni peripter 6 x 11 stupova. Sastojao se od cele i pronaosa, s dva stupa između anta. Bio je srednje veličine, 24,5 x 13 m. Arhitekt hrama bio je Teodot, koji je zajedno sa Skopasom radio na čuvenom Mauzoleju u Halikarnasu. Ulaz u hram bio je na istočnoj strani s prilaznom rampom, jer se građevina nalazila na temeljnom zidu s tri stuba. Cela je bila bez stubova, ali je čuvala kulturnu statuu Asklepija, koju je u krizefantinskoj tehnici izradio Trazimed s Parosa.

Bog Asklepije prikazan je na prijestolju u sjedećem stavu, upola manji (po Pauzanijinim zapisima) od Fidijine statue Zeusa Olimpijskog. U jednoj ruci bog je držao štap s ovijenom zmijom, dok mu je druga ruka bila iznad glave zmije. Uz stopala ležao mu je pas. Prijestolje je bilo reljefno ukrašeno likovima korintskih i argivskih heroja: Belerfontovo ubijanje himere te

prikaz Perzeja s glavom Meduze. Ukrasima se se isticala velika vrata na celi, bila su obložena drvom i slonovom kosti sa zlatnim klinovima. Pod hrama bio je popločan crnim i bijelim ukrasnim pločama. Drvena krovna konstrukcija bila je pokrivena crijepom. Skulptura je ukrašavala zabate hrama; djelomično je sačuvana, a djelo je kipara Timoteja i suradnika Hektoridasa. Na zapadnom zabatu prikazana je amazonomahija, a na istočnom osvojenje Troje. Timotejevo su djelo i akroterije na krovu hrama, koje su predstavljale Nereide na konju i Nike (Pobjeda), a danas su izložene u Arheološkom muzeju u Ateni. S jedne stele pronađene 1885. godine saznajemo da je gradnja hrama trajala četiri godine i osam mjeseci, zatim o trošku građenja i drugim pojedinostima. Kod iskopavanja pronađeni su samo neki tragovi hrama. Južno od hrama nalazio se veliki žrtvenik Asklepija.

7.2.5. Tholos

Zapadno od Asklepijeva hrama nalazila se najljepša građevina svetišta. Tholos je sagrađen između 370. i 330. godine pr.Kr., a njegov arhitekt je bio Poliklet Mlađi, koji je gradio i kazalište u Epidauru. Slične građevine (tholosi) građene prije toga bile su: tholos u Delfima iz 6. stoljeća pr.Kr. (pronađeni ostaci kod iskopavanja Sikionske riznice), tholos u Ateni na području Keramika iz 530. godine i na Agori Pritaneion iz 465. godine, te konačno tholos u Delfima, u svetištu Atene Pronaje, oko 380. godine pr.Kr. Tholos je kružnog oblika. Sastojao se od cele i zvanjskog reda 26 dorskih stupova, koji su nosili arhitrav i metope ukrašene florealnim motivima. Cijela je građevina odisala bogatstvom arhitektonske dekoracije. Do izvanjske kolonade vodila je popločana rampa na istočnoj strani. Cela, u koju su vodila bogato ukrašena vrata, bila je zatvorena punim zidom. Lijevo i desno od vrata nalazio se po jedan otvor u obliku prozora. U unutrašnjosti cele bilo je podignuto 14 korintskih stupova, koji su nosili drvenu krovnu konstrukciju. Ljepota nekih očuvanih kapitela tih stupova može se vidjeti u muzeju u Epidauru. Pod cele bio je pokriven crno-bijelim pločicama, poredanim oko središnjeg otvora, koje je vodio u podzemni, misteriozni labirint. I danas se vide ostaci triju koncentričnih zidova u dobro očuvanom stanju.

Zidovi cele bili su ukrašeni mnogim polikromiranim ornamentima i slikama Pauzije. Pauzanija navodi dvije njegove slike: Erosa koji umjesto luka i strijele drži liru i Methe (Pijanstvo – lik žene) kako pije iz staklene čaše. Strop tholosa bio je sagrađen od mramornih kasetiranih ploča, čiju je sredinu ukrašavao reljefni cvijet. Svrha tholosa nije do danas razjašnjena u potpunosti. Ima mišljenja da je služio za religijske ili ritualne ceremonije, za službene bankete svećenika i arhonta, a možda je služio i za trezor. Navodi se i hipoteza da bi

labirint tholosa mogao biti grobnica Asklepija, heroja simboliziranog likom zmije. Stoga su slavlja bila tajna, dok je Asklepijeva božanska priroda štovana javno u hramu koji mu je posvećen.⁶¹

Jedina građevina koja je prethodila tholosu, a dostojna je usporedbe s njim, jest svetište Atene Pronaos u Delfima. Tholos u Epidauru svjedok je evolucijskog prijelaza u umjetničkom stvaralaštvu Grčke u 4. stoljeću pr.Kr.; razvoj tendencije k raskošnoj i profinjenoj dekoraciji, razigranosti nosivih struktura, koje sve više nastoje istaknuti veličanstvenu i neuhvatljivu ljepotu.⁶²

Sjeverno od tholosa i Asklepijeva hrama pružao se trijem dug 70 m, a širok 9,5 m, zvan Abaton ili enkoimeterion (dormitorij). U njemu su bolesni hodočasnici spavali, očekujući u snu pojavu boga i nadu u čudesno ozdravljenje. Građen je u dva dijela. Istočni, jednokatni dio datiran je u 4. stoljeću pr.Kr. Na izvanjskoj južnoj strani imao je 16 jonskih stupova te sedam u unutrašnjosti, po sredini trijema, koji su nosili krov. Zapadni, noviji dio sagrađen je u 3. stoljeću pr.Kr. na dvije etaže, također s dvostrukom kolonadom jonskih stupova. Sačuvani su temelji. U njegovim ruševinama pronađene su ploče s natpisima na kojima su zabilježena čudotvorna ozdravljenja.

Sveti izvor ili fontana, čija je voda imala terapijska svojstva, nalazio se zapadnije od abatona. Zdenac je iz 6. stoljeća pr.Kr., s pripojenim gradnjama iz 4. stoljeća pr.Kr. Idući prema sjeveroistoku, nailazimo na skupinu zgrada iz 2. stoljeća poslije Krista, u čiji su ostacima prepoznate kupelji (sjevernije) i knjižnica (južnije). Na sjeveroistoku se prostirala građevina s trijemovima, a nešto istočnije uz njih velika zgrada rimskih kupelji. Zapadno od trijema nalazio se Afroditin hram s kraja 3. stoljeća pr.Kr., a dalje prema zapadu postojala je velika cisterna.

7.2.6. Propileje

U sjevernom dijelu svetišta bile su sagrađene monumentalne propileje (svečani ulaz) u 4. stoljeću pr.Kr., nakon Asklepijeva hrama i tholosa. Njihova širina bila je oko 20 m, oblikovane su od dva trijema, sa šest jonskih stupova na izvanjskoj sjevernoj strani i šest korintskih na južnoj, unutrašnjoj strani. Na arhitravu propileja bili su uklesani natpisi: „Čist mora bit onaj koji ulazi u ovaj ugodni hram“ i „Čistoća znači ne misliti ništa osim svetih misli“. Vidljivi su tragovi

⁶¹ Isto, str. 383.

⁶² F.Durando, *Drevna Grčka*, str. 190. – 191.

temelja gdje su stajale propileje. Rekonstrukcija se može vidjeti u Muzeju u Epidauru. Istočno od propileje postoje temelji starokršćanske bazilike, a južno od njih ostaci rimske građevine.⁶³

7.2.7. Stadion

Na području jugozapadno od tholosa u 5. stoljeća pr.Kr. bio je sagrađen stadion. Bio je dugačak 196,45 m, a širok 23,30 m. Od tada organizirano su se izvodila natjecanja u atletskim disciplinama (trčanje, skok, hrvanje, bacanje diska i šakanje), usporedo s njima i glazbena i dramska natjecanja, do gradnje kazališta sredinom 4. stoljeća pr.Kr. Gledatelji su uglavnom sjedili na tlu uz duže strane stadiona jer je bilo nešto uzdignutije od staze. Postojala su i kamena sjedala za suce, službenike i privatne osobe, koji su kao donatori na njima ispisali svoja imena. Prema sjeveru bio je sagrađen suterenski hodnik (galerija), koji je povezivao stadion s građevinama svetišta, a koje su vjerojatnije bile vrsta palestre. Službenici i atleti koristili su tu galeriju za prolaz krećući se od Asklepijeva hrama kod dolaska na stadion za službenih otvaranja igara. Vidljivi su ostaci stadiona s nešto sačuvanih kamenih sjedala. Oko 3 km dalje prema jugozapadu otkrivene su staze hipodroma.⁶⁴

7.2.8. Muzej

Mnogo nalaza koji se odnose na razne natpise, skulpturu i skulpturalne ukrase, pojedini arhitektonski dijelovi i fragmenti pronađeni u svetištu prigodom iskopavanja i istraživanja izloženi su u muzeju u Epidauru i djelomično u Arheološkom muzeju u Ateni.

Dvorana 1. Sadrži natpise u obliku stela i druge koji govore o medicinskim receptima, tretmanu i čudotvornom liječenju bolesnika. Na nekima su zabilježeni financijski troškovi i cijene gradnje pojedinih objekata. Izloženi su medicinski i kirurški instrumenti, razni oblici svjetiljki i neke skulpture s kraja helenističkog i početka rimskog doba, a koje prikazuju rimske građane. Slijede pojedini fragmenti oluka od obojene terakote i drugi dekorirani dijelovi krovne konstrukcije s poznatih građevina i Asklepijeva hrama.

Dvorana 2. U toj su dvorani izloženi sadreni odljevi skulptura čiji se mramorni originali nalaze u Arheološkom muzeju u Ateni. Mnoge od kulturnih i ex-voto figurica, uglavnom od terakote, mogu se razgledati u tom prostoru, kao i krovni žljebovi (sime) s vodnim odvodima u obliku lavljih glava s Asklepijeva hrama iz 4. stoljeća pr.Kr. Lijevo od ulaza u dvoranu nalazi se oštećena glava cara Hadrijana. Na desnoj strani je lijep primjerak glave čovjeka s bradom iz

⁶³ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 384.

⁶⁴ Isto, str. 385.

kasnog carskog vremena. U prednjem dijelu dvorane izložene su dvije figure bez glave: božica Atena sa štitom na prsima s prikazom Gorgone i kip božice Higije sa zmijom.

Dvorana 3. Do ulaza u tu dvoranu vidi se rekonstrukcija trijema gimnazija lijevo i desno od vrata. Na zidu iznad prikazan je friz s triglifima i metopama, vjerojatno s hrama božice Artemide. Atena s Asklepijem predstavljena je na jednoj metopi. Odmah nadesno u toj se prostoriji vidi, također djelomična, rekonstrukcija Asklepijeva hrama. Tu su i drugi manje važni arhitektonski elementi hrama, korniše te rekonstrukcija dužine metopa s toga hrama, a koje su bile ispunjene prekrasnim rozetama. Najzanimljiviji i najljepši izlošci dvorane su zadivljujuće izrađeni dijelovi tholosa (dio kružnog zida) na kojima vidimo iznimnu umjetničku obradu korinskog kapitela i bogatstvo ukrasnog antičkog ornamenta.⁶⁵

8. Svetište Olimpija

8.1. Položaj, povijest i iskopavanja svetišta

Najveće je antičko svetište Grka, smješteno na sjeverozapadnom dijelu Peloponeza, udaljeno 20 km od grada Pirgosa. Prema legendi, mjesto je utemeljio Heraklo u pitomoj i plodnoj ravnici između rijeka Alfeja i pritoka Kladeja, u pokrajini Elidi, i nazvao ga Olimpija. Tu je osnovao Olimpijske igre i posvetio ih Zeusu Olimpijskom.⁶⁶ Povijest toga velikog kulturnog središta seže na kraj 2. tisućljeća pr.Kr. iako je zabilježena stalna naseljenost svetoga gaja na Kronionu i u području Altisa još 2800. godine pr.Kr. Svetište je imalo dvojako značenje: bilo je neproročansko svetište i mjesto pomirenja čitave Helade za olimpijskih igara, koje su se održavala svake četvrte godine. Bilo je to vrijeme primirja i odmora kada se tražilo rješenje sukoba i razlika između pojedinih polisa, predvođeno razumom koji je Zeus udahnuo u ljude, za razliku od dvosmislenosti Apolonovih odgovora kroz Pitijina usta u proročištu Delfima.⁶⁷

Kult boga Zeusa (i božice Here) proizašao je iz starijih kultova Geje i još ranije štovane, nama nepoznate, božice. Zeusu je u Olimpiji posvećen sveti gaj Altis, koji se tako zove od davnina, a brežuljak iznad njega, Kronos, dobio je ime po Zeusovu ocu Kronu. Tijekom mnogih stoljeća, od pouzdane godine održavanja prvih Olimpijskih igara 776. godine pr.Kr. pa do njihove zabrane 393. godine poslije Krista, svetište u Olimpiji imalo je veliko značenje kao najveće okupljalište svih Grka; dolazila je do izražaja njihova kako opća solidarnost tako i

⁶⁵ Isto, str. 387.

⁶⁶ Isto, str. 425.

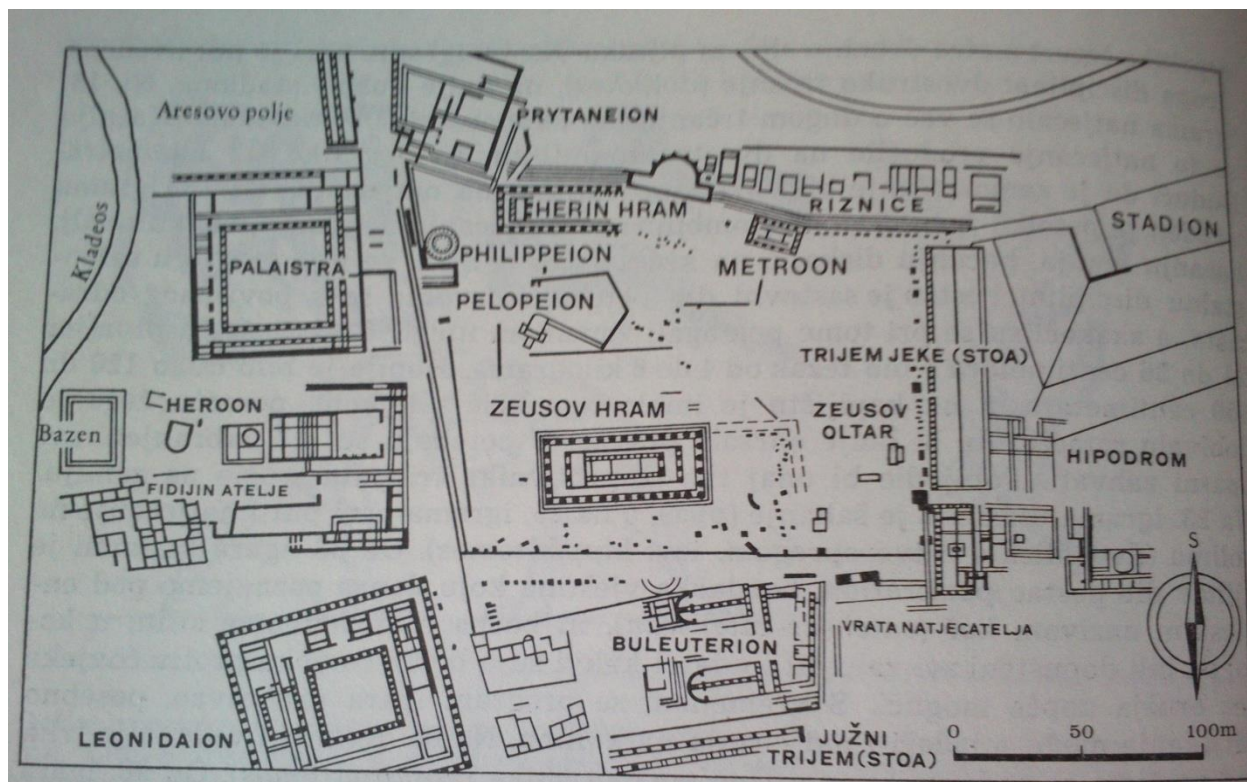
⁶⁷ F.Durando, *Drevna Grčka*, str. 194.

jedinstvo u nacionalnom i religijskom smislu. Poslije toga svetište brzo propada. Godine 396. ruše ga Goti, zatim kršćanski fanatici uništavaju sve što je pogansko. Uz velike pljačke Rimljana i Gota, dokrajčili su ga potresi i vladavina Turaka, koji su s preostalih građevina odnosili kamenje za gradnju svojih utvrđenja i spomenika. Zemlja i pijesak koji su se taložili nanosima rijeka prekrili su ostatke ruševina i Olimpija je pala u potpun zaborav. Olimpija je danas mali gradić s nešto više od tisuću stanovnika, koji se razvio u važan turistički centar. Asfaltna cesta vodi u nedaleko arheološko nalazište (antičko Zeusovo svetište), gdje se vide ostaci hramova i drugih građevina u sjeni lovora, čempresa i maslina.

U prvoj polovici 18. stoljeća započela su prva istraživanja Olimpije. Među prvima koji su nastojali iskopavati spominju se Francuz Bernard Montfaucon, 1723. godine, i Nijemac Winckelmann, 1767. godine. Tek su godine 1829. francuski arheolozi Dubois i Blonet počeli otkopavanja i otkrivanja dijelova Zeusova hrama. Međutim, prva sustavna iskopavanja provodili su Ernst Curtius i njemački arheološki institut od 1875. do 1881. godine. Njima dugujemo otkrića spomenika Olimpije. Arheološka istraživanja su nastavljena i od 1936. do 1941., te od 1952. i poslije. Pod naslagama pijeska i mulja debljine pet do sedam metara, uz arhitektonske spomenike i stadion, otkopano je oko 130 statua, od kojih su najpoznatije Praksitelov Hermes s Dionizom, Peonijeva Nike (Pobjeda), skulpturalni ukrasi sa Zeusova hrama, te nekoliko stotina različitih natpisa i oko 6 000 komada raznog novca, uz puno drugih sitnijih nalaza od terakote i bronce.⁶⁸ Na tlu Olimpije pokazalo se da su sport i umjetnost dva mosta koji ljude upućuju na sporazumijevanje i međusobno zbližavanje, ili kako kaže Pindar, koji vode „u zemlju što pripada ljudima svima“.⁶⁹

⁶⁸ Isto, str. 425.

⁶⁹ V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, str. 137.

Prilog br. 4. – Plan svetišta u Olimpiji

8.2. Spomenici Olimpije

Po tijeku nastajanja, spomenici Olimpije mogu se razvrstati u nekoliko faza: arhajska, klasična, helenistička i rimska. Najraniji spomenik svetišta sagrađen je potkraj 7. stoljeća pr.Kr., a posljednje gradnje su iz 2. stoljeća poslije Krista. Najstariji i najvažniji spomenici nalaze se u središnjem dijelu svetišta, Altisu, a ostali su uglavnom nastajali stoljećima kasnijih epoha, i sagrađeni su izvan perimetra svetišta. Altis je posvećeni prostor ograđen zidom s ulazima na zapadnoj i južnoj strani. Imao je oblik nepravilnog četverokuta i bio proširen u južnom dijelu u rimsko doba.

8.2.1. Pritanej

Na sjeverozapadnom dijelu svetišta, uz ulaz s lijeve strane, uočavamo ruševine Pritaneja, čiji ostaci dokazuju da je građen potkraj 6. stoljeća pr.Kr. Bio je više puta preuređivan, osobito u rimskoj epohi, o čemu govore i pojedini zidovi građeni opekama. Poslije je mnogo izgubio od prvobitnog izgleda. U četverokutnom prostoru uz južni zid građevine nalazio se žrtvenik Hestije (božice ognjišta), gdje je neprestano gorjela vatra. U sjevernom dijelu Pritaneja bilo je veliko dvorište s peristolom, u zapadnom dvorana za gozbe s kuhinjom. Tu su priređivana slavlja za

olimpijske pobjednike i druge uglednike. Pred ulaznim vratima Pritaneja stajao je žrtvenik Artemide Poljske.

8.2.2. Herin hram

Istočno od Pritaneja smješten je hram božice Here ili Heraion. Pripada najstarijim hramovima u Grčkoj. Pauzanija je pisao da su stanovnici Skilunta (gradića koji se nalazi južnije od Olimpije) sagradili taj hram. Hram je građen u dorskom stilu potkraj 7. stoljeća (ili 600. godine pr. Kr.), predstavlja peripter heksastil sa šest stupova na fasadama i s po 16 sa svake strane.⁷⁰ U njegovoj konstrukciji drvo je imalo mnogostruku primjenu. Drvetom su bili obloženi ortostati, kao i u mikenskim megaronima. Od drveta su bili i svi stupovi koji su postepeno, u razmaku od skoro punih ostam stoljeća, zamijenjeni kamenim stupovima. Prvi kameni stup postavljen je u 6. stoljeću pr.Kr.⁷¹ Stupovi se razlikuju međusobno kapitelima, kanelurama i načinom obrade.

Pauzanija je oko 160. godine poslije Krista, kad je posjetio Olimpiji, vidio u opistodomu hrama još jedan stup od hrastovine. Arheolozi su pod njegovim temeljima otkrili ostatke zidova dvaju prijašnjih hramova. Hram je bio dug 50 m, širok 18,75 i visok 7,80 m. Sastojao se od dugačke cele pronaosa i opistodoma. Dva reda stupova dijelila su celu na tri broda. Duboku u celi, na podnožju, bila je podignuta arhajaska skupina kulturnih statua Zeusa i Here. Božica je bila prikazana u sjedećem stavu, a uz nju je uspravno stajala statua Zeusa, ratnički predstavljena s kacigom na glavi. Sačuvala se samo Herina glava. U dijelu cele pronađen je prilikom otkopavanja Praksitelov mramorni Hermes s djetetom Dionizom. Opistodom je sa zapadne strane bio odvojen od cele zidom, kao i pronaos; sadržavao je dva stupa in antis. U opistodomu su se čuvali skupocjeni zavjetni darovi, od kojih spominjemo stol od slonove kosti i zlata na koji su odlagani vijenci za pobjednike. Stol je djelo kipara Kolotea iz Herakleje (sredina 5. stoljeća pr.Kr.). Vrijedno je istaknuti i Kipselov kovčeg od cedrovine ukrašen brojnim mitološkim scenama. Istočno od hrama vidi se žrtvenik Here, gdje se danas pali olimpijska vatra. Od ostataka hrama su vidljivi zidovi cele, s nekoliko podignutih ulomaka stupova i četiri čitava stupa s kapitelima.⁷²

⁷⁰ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 426.

⁷¹ Branko Gavella, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Naučna knjiga, Beograd, 1969., str. 145.

⁷² A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 425. – 427.

8.2.3. Filipeion

Zapadno od Herina hrama nalazila se kružna građevina promjera 15,24 m, peripter s 18 jonskih stupova izvana podignutih na stilobatu od tri stube i vjerojatno devet korintskih stupova iznutra, uz zid cele. Hramove te vrste, s kružnim tlocrtom i rasporedom stupova oko cele, nazivamo i monopter. Njegov krov stožastog oblika bio je pokriven mramornim pločama. U polukružnom interijeru bile su postavljene statue Filipa i njegove žene Olimpijade, a s njima i statue Filipovih roditelja Aminte i Euridike te sina Aleksandra. To su djela kipara Leohara (sredina i druga pol. 4. stoljeća pr.Kr.), rađena od slonove kosti i zlata. Gradnju je započeo Filip II. Makedonski nakon bitke kod Heroneje 338. godine pr.Kr., kada su Makedonci stekli pravo sudjelovanja na Olimpijskim igrama. Tim su činom i formalno priznati kao članovi iste zajednice s ostalim Grcima. Nakon Filipove smrti 336. godine pr.Kr. gradnju je dovršio Aleksandar uz duboko poštovanje prema svojem ocu. Danas se od Filipeiona vide ostaci temelja cele i ulomci stupova toga otmjenog i dostojanstvenog spomenika.

8.2.4. Pelopeion

Malo svetište unutar Altisa, smješteno južnije od Herina hrama. Bilo je posvećeno mitskom kralju i mjesnom heroju Pelopsu, koji je, prema legendi, još u mikensko doba organizirao Olimpijske igre i otvorio ih u čast boga Zeusa. Smatra se da je Pelopion bio podignut oko 1100. godine pr.Kr. Imao je u prvobitnom obliku kružnu osnovu, koja je u 6. stoljeću pr.Kr. bila zamijenjena i opasana pentagonalnim (ogradnim) zidom. Propileje, svečani ulaz (dorski ostaci iz 5. stoljeća pr.Kr.) nalazile su se na jugozapadnoj strani. Prema legendi, Pelopsu je Heraklo (njegov četvrti potomak) udijelio svetište i prinio žrtvu. Svake godine su mu i upravljači svetišta prinosili crnog ovna kao žrtvu. Istočno do Pelopiona, bliže trijemu Eho (Jeke), nalazio se sličan spomenik zvan Hipodamion, podignut u počast Pelopsove supruge Hipodamije. Prostor je bio ograđen zidom. Teško je bilo utvrditi njegov položaj jer prilikom otkopavanja Altisa nisu pronađeni njegovi ostaci. Iz Mideje u Argolidi kosti Hipodamije prenesene su u Olimpiju. Žene su joj jednom u godini prinosile žrtve.⁷³

8.2.5. Zeusov hram

Zeusov hram bio je najveličanstvenija građevina svetišta u Olimpiji. Zauzimao je mjesto u južnom dijelu Altisa. Hram je građen sredstvima i plijenom dobivenim nakon pobjede Elide u ratu s Pizom, 472. godine pr.Kr. Djelo je domaćeg graditelja Libona iz Elide. Građenje hrama

⁷³ Isto, str. 428.

počelo je nakon 470. godine i trajalo je do 456. godine pr.Kr. Za gradnju je korišten domaći vapnenac. Crijepovi, odvodni za vodu i skulpturalni ukrasi bili su od parskog mramora. Temeljni zid hrama sa stilobatom visine tri metra imao je s istočne strane prilaznu kosinu (rampu). Hram je sagrađen kao dorski peripter 6 x 13 stupova. Dug je 64,12 m, širok 27,66, a visok oko 20,25 metara. Njegovi su stupovi bili visoki 10.45 m, promjera baze 2,20 m. Iznad arhitrava izmjenjivali su se triglifi i metope, koje su bile bez ukrasa. Poslije 146. godine pr.Kr. 21 metope friza (10 s istočne fasade i 11 s južne strane) bile su ukrašene zlatnim štitovima, koje je darovao rimski zapovjednik Mumije nakon pobjede nad Ahejcima i zauzeća Korinta. Zabate je krasila mramorna skulptura. Na istočnoj strani prikazana je priprema za utrku dvokolica Pelopsa i Enomaja, rad nepoznatih kipara. Na suprotnoj, zapadnoj, strani zabata ispričana je mitska priča o borbi Lapita i Kentaura, prema Pauzaniji djelo Atenjanina Alkamena, što je teško prihvatiti jer je Alkamen živio u drugoj polovici 5. stoljeća pr.Kr. Prema novijim istraživanjima ukrasi se pripisuju čak petorici autora.

Slično Herinu hramu, i taj se sastojao od izdužene cele, pronaosa na istočnoj i opistodoma na zapadnoj strani. Pronaos i opistodom imali su po dva stupa in antis. Kod toga dorskoga hrama postoji i specifičnost (sličnih odstupanja bilo je i na Partenonu, Hefesteionu i nekim drugim hramovima), a to je friz iznad ulaza pronaosa i opistodoma s metopskim reljefima koji prikazuju junačka Heraklova djela. Metope su sačuvane i izložene u Muzeju u Olimpiji i Louvreu.⁷⁴ Iz pronaosa se ulazi u celu kroz prolaz širine 4,80 m. S tri druge strane cela je zatvorena zidom. Bila je podijeljena dvama redovima (po sedam) dorskih stupova na sjevernoj i južnoj strani u tri broda. Iznad donjih redova stupova dizao se još jedan kat.

Duboko u celi nalazilo se Fidijino remek djelo, statua Zeusa Olimpijskog, izrađena u krizefantinskoj tehnici. Različita su mišljenja o vremenu nastanka te skulpture. Neki povjesničari i arheolozi spominju razdoblje između 456. i 447. godine pr.Kr. Drugi misle da je izrađena poslije 438. godine, kada su Elejani (nakon završetka statue Atene Partenos) pozvali Fidiju u Olimpiju da preuzme izradu toga monumentalnog djela. Ako se uzme u obzir složenost problema koje je trebalo svladati (Zeus je prikazan u sjedećem stavu, što je vjerojatno bilo teže izraditi), moglo bi se prihvatiti da je djelo završeno nakon 432. godine pr.Kr. Statua je bila visoka 12,40 m i izrađena u sjedećem položaju. U desnoj ruci Zeus je držao božicu Nike, rađenu također u krizefantinskoj tehnici, a u lijevoj vladarski skiptar s orlom na vrhu, simbolom moći vrhovnog boga. Na drvenu podlogu Fidija je savršeno rasporedio pločice od zlata i slonove kosti.

⁷⁴ Isto, str. 428. – 429.

Figuru boga je obukao u himation od zlata, ukrašen znakovima Zodijskih znakova i ljiljana. Od zlata su kosa, brada i sandale. Na glavi je nosio vijenac od masline i srebra. Prijestolje je učinjeno od bronce i drveta, a ukrašeno zlatom i bjelokošću. Na njemu su reljefno prikazane Hore i Harite, te razne ljudske i životinjske figure.

Puno je figura koje su predstavljale pojedina božanstva: Helija, Zeusa, Heru, Hefesta, zatim Hermesa, Hestiju, te Afroditu i Erosa. Uz druge detalje, zlatom je bila ukrašena baza koja je nosila prijestolje. Pri ukrašavanju Fidiji su pomagali kipar Kolot i slikar Panen te njegovi učenici.⁷⁵ U Olimpiji su načinjene ograde poput zida koje priječe pristup statui.⁷⁶ Fidija je izradio Zeusa ne kao boga snage i bijesa koji je uvijek spreman baciti munju, nego kao boga puna ljubavi i sažaljenja za čovjeka, s plemenitošću i dobrotom, izraženo spokojstvo i olimpski mir. Zbog svojega velikog ugleda, djelo je ubrajano u sedam svjetskih čuda. Nažalost, statua nije sačuvana. U hramu je bila do 395 .godine poslije Krista, a onda je prenesena u Konstantinopol. Uništena je u požaru 475. godine. O njezinom izgledu znamo, uz opise koje su nam ostavili antički pisci, po kopijama lika na novcu Elide iz rimskog doba. Zeusov hram stradao je 426. godine poslije Krista u požaru. Zatim je 551. i 552. godine bio porušen, kao i drugi spomenici svetišta, prilikom potresa. Sačuvani su samo visoki temelji hrama po čijim se popločanim površinama mogu vidjeti složeni i razbacani tamburi (dijelovi), ostaci stupova hrama.⁷⁷

8.2.6. Trijem Eho

Ispred zida koji zatvara prostor Altisa, s njegove istočne strane, vide se ruševine stoe, trijema Eho ili trijema Jeke. Tako su ga zvali zbog zvučnosti. U njemu se odbijao i vraćao glas i do sedam puta. Trijem se zvao i Poikile (Šareni), kao i poznati trijem na atenskoj agori, jer je bio ukrašen različitim crtežima i slikama slavnih umjetnika. Sagrađen je tijekom vlasti Filipa II. Makedonskog, oko 350. godine pr.Kr. Trijem je bio dug 97,81 m, a širok 9,81, a nosila su ga 44 dorska stupa, koji su ukrašavali njegovu fasadnu stranu okrenutu prema Altisu. Unutrašnji, rjeđi red stupova u jonskom slogu dijelilo je trijem uzdužno na dva dijela. Među brojnim bazama za statue ispred trijema nalazila se i osnova na kojoj su bila podignuta dva jonska stupa visoka oko 10 m, koji su nosili pozlaćene statue. Nekoliko tambura tih stupova je sačuvano. Tu se mogao vidjeti i spomenik Ptolomeja II. Filadelfa (284. – 246. godine pr.Kr.) i njegove žene Arsinoje. Eksedra se nalazi na sjevernoj strani svetog prostora između Herina hrama i riznica. To je

⁷⁵ Isto, str. 428. – 432.

⁷⁶ Pauzanija, *Vodič po Heladi*, str. 257.

⁷⁷ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str.428. – 432.

zapravo Nimfej, monumentalna fontana polukružnog oblika, koja se opskrbljivala vodom s izvora iz okolnog područja svetišta. Voda se skupljala u gornji bazen, iz kojega je otjecala kroz odvođe lavljih glava u niži bazen. Služila je za osvježanje brojnim hodočasnici i posjetiteljima, osobito u vrijeme natjecanja za vrućih dana. Sagrađio ju je Herod Atik između 156. i 160. godine poslije Krista. Na vrhu polukružnog zida bile su poredane statue obitelji Heroda Atika. Na ravnom rubu gornje baze, u sredini, nalazila se statua bika koja se može vidjeti u muzeju.

Riznice, istočno od Eksedre, uza sjeverni zid Altisa, na zidanoj terasi bile su sagrađene kao zavjetni manji hramovi, koje su polisi podizali Zeusu, slično kao što su riznice podizane Apolonu u Delfima. Služile su za čuvanje bogatih zavjetnih darova. Sagrađene su tijekom 6. i 5. stoljeća pr.Kr. Bilo ih je trinaest. Veći je broj riznica dar gradova grčkih kolonija. Riznica Sikionjana bila je jedna od najuglednijih. Dar je sikionskog tiranina Mirona, a podignuta je poslije njegove pobjede u utrci kolima na 33. olimpijskim igrama. Megarani su svoju riznicu sagrađili od plijena koji su uzeli nakon pobjede nad Korintom. Ona koja je bila najbliža stadionu pripadala je Geli sa Sicilije. Sve su one danas ruševine. Do riznica je vodilo visoko stubište.

8.2.7. Metroon

Metroon se nalazio ispod terase na kojoj su smještene riznice prostirao se u smjeru istok – zapad hram Majke bogova. Građen je u dorskom slogu između 400. i 360. pr.Kr. Imao je šest stupova na pročelju i začelju, i po 11 sa svake strane. Hram je bio dug 20,67 m, širok 10,62 i visok 7,50 metara. U rimskoj epohi u hramu su bile smještene statue rimskih careva, od kojih se isticala golem statua cara Augusta, koja se može vidjeti u muzeju Olimpije. Od Metroona, uza zid terase s riznicama, prema ulazu za stadion nalaze se poredane baze na kojima su nekada stajale brončane statue Zeusa. Bilo ih je šesnaest. Narod je statue nazivao Zanes (Zeusi). Podizane su novcem kazni koje su plaćali natjecatelji ako bi prekršili pravila igara. Statue su postavljane pred ulazom u stadion kao upozorenje svima koji sudjeluju na igrama, kako je to bilo i zabilježeno elegijskim stihom na jednoj statui: „Olimpijska se pobjeda ne postiže novcem već brzinom nogu i snagom tijela.“ Tek na 98. olimpijskim igrama podignuto je prvih šest statua. Kao prvi natjecatelj koji se poslužio podmićivanjem spominje se Eupol Tesalije. Kažnjen je i on i oni koji su primali mito. Nakon Eupola, drugi kažnjeni natjecatelj bio je Atenjanin Kalip, koji se natjecao u petoboju na 112. olimpijskim igrama. Tada je podignuto novih šest statua sa

zapisanim elegijskim stihovima, koji nisu bili nimalo blaži od onih koji su govorili o kazni Eupola.⁷⁸

8.2.8. Gimnazij

Prvi grčki gimnaziji nisu imali oblik poput kasnijih. To su bili neomeđeni prostori među drvećem, uz sagrađenu atletsku stazu i druge površine koje su služile za izvođenje raznih vježbi i pripremu atletičara za natjecanja. Tek kasnije gimnaziji su se počeli ograđivati zidom i trijemovima. Nastajale su nove prostorije za vježbe, kupaonice i prostori za odmor, predavanja i drugo. Izdvojeni su bili prostori za vježbe hrvanja (palestre) od onih za podizanje opće fizičke pripremljenosti i atletsko vježbanje (gimnaziji). Takav gimnazij bio je sagrađen u Olimpiji u 2. stoljeću pr. Kr. Nalazio se zapadno od Pritaneja i ulaza u posvećen prostor, Altis. Zapadnom stranom bio je blizu obala Kladeja, koje je rijeka stoljećima poplavlivala i razarala. Gimnazij je oblikovao otvoreni pravokutni prostor s trijemovima na sve četiri strane, sagrađenim u dorskom stilu. Danas su vidljivi ostaci podignutih tambura stupova na bazama s istočne i južne strane.

U otvorenom prostoru atletičari su vježbali trčanje i pentatlon (petboj). U razdobljima kišnog vremena, vrućina i jako hladnih dana vježbanje se izvodilo u prostoru ispod istočnog trijema, čija je dužina bila oko 210 m. Na kraju južnoga i istočnoga trijema gimnazija oko 200. godine pr.Kr. bio je sagrađen svečani ulaz, propileje. Imao je dvostruku unutrašnju kolonadu stupova u korintskom slogu. Palestra je bila škola za hrvanje i hrvalište u staroj Grčkoj. Palestra u Olimpiji u osnovi se nije razlikovala od sličnih građevina u drugim gradovima, Epidauru, Prijeni i Pergamonu (koje su zapravo bile spoj gimnazija i palestre). S južne strane nadovezivala se na gimnazij. Sagrađena u 3. stoljeću pr.Kr. imala je kvadratni oblik stranica dužine 66 metara. Glavni ulaz nalazio se na sjeverozapadnoj strani, a druga su dva ulaza bila s južne strane. Palestra je sadržavala unutrašnje kvadratno dvorište, koje je služilo ponajprije za vježbanje hrvačima, ali i pakratistima, atletičarima i drugim mladim sportašima. Dvorište je zatvarao peristil, koji je imao po 19 dorskih stupova na svakoj od četiri strane.

Palestra je s tri strane iza stupova peristila imala više prostorija, čije su ulaze krasili jonski stupovi. Navodene prostorije su bile efebej, koja je služila za vježbalište mladića, eleotezij dvorana za mazanje tijela uljem, konisterij dvorana, u kojoj su se poslije mazanja uljem posipali prahom. Tu su još prostorije za zagrijavanje, kupaonice s toplom i hladnom vodom, prostorije za svlačenje i druge. Za kišnih dana ili vrućina vježbalo se pod trijemovima. Godine 1955./56.

⁷⁸ Isto, str. 432. – 434.

njemački arheološki institut djelomično je obnovio palestru. Danas se može vidjeti veći broj podignutih stupova pa je posjetitelju lakše dočarati njezin prvobitni izgled.⁷⁹

8.2.9. Thekoleon

Južno od palestre u ostacima ruševina više građevina, bliže zidu Altisa, nalazio se Thekoleon ili Kuća za svećenike. Bila je namijenjena za stanovanje visokih svećenika (theokoloa) svetišta u Olimpiji i njegove pomoćnike. Glavni njihov zadatak bio je voditi brigu oko obrednih žrtava. Bili su posebno birani za svake Olimpijske igre među najutjecajnijim svećeničkim obiteljima u Elidi. Istraživanja su pokazala da svi dijelovi građevine nisu građeni istodobno. Zapadni dio, koji je sadržavao dvorište okruženo odjeljenjima, čini se da je stariji i pripada vremenu prije 350. godine pr.Kr. Istočni dio obuhvaćao je dvorište s vrtom i peristilom, isto okružen odjeljenjima, i pripadao je kasnijoj, rimskoj epohi.

Heroon - Ta se građevina nalazila tik uz Thekoleon, s njegove zapadne strane. Iz rekonstrukcija je vidljivo da je imala kvadratni oblik. U sjeveroistočnom dijelu nalazila se kružna prostorija u kojoj je bio posvećeni žrtvenik nepoznatog heroja. Pauzanija navodi da je to žrtvenik Pana, što vjerojatno ne bi odgovaralo nazivu građevine. Ne zna se kad je točno sagrađen Heroon. Spominje se vrijeme prije Midskih ratova, što znači kraj 6. ili početkom 5. stoljeća pr.Kr. Posljednja istraživanja dokazuju da su to bile toplice, preuređene poslije u Heroon.

Fidijina radionica - S južne strane Thekoleona i Heroona, sagrađena u smjeru istok – zapad, nalazila se radionica slavnog kipara Fidije. Podignuta je poslije Fidijinog dolaska iz Atene u Olimpiju, nakon 438. godine pr.Kr. U njoj je izradio veličanstveno djelo Zeusa Olimpijskog. Atelje je bio istih dimenzija i veličine kao što je bila cela Zeusova hrama, da bi kipar što bolje povezo statuu s prostorom u kojem je trebala biti postavljena. Na tom dijelu, kod iskopavanja, pronađeni su sitni predmeti i matrice koje su korištene kod izrade i ukrašavanja statue. Na temeljima radionice danas ćemo vidjeti ruševine starokršćanske trobrodne bazilike s apsidom i narteksom iz sredine 5. stoljeća.

Terme – Zapadno od Heroona i Fidijine radionice, prema rijeci Kladeju, vidi se kompleks ruševina koje pripadaju termama. Najveći dio je uglavnom iz razdoblja rimske gradnje, dok su neki elementi iz klasičnog doba, 5. i 4. stoljeće pr.Kr. Skupina ruševina termi iz rimske epohe nalazi se zapadno od Buleuteriona i sjeverno od Pritaneja. U sklopu toga dijela su i ostaci dvaju hotela iz 1. i 2. stoljeća poslije Krista, čije su mnoge sobe bile ukrašene podnim mozaicima.

⁷⁹ Isto, str. 434. – 435.

8.2.10. Leonidaion

Podignut je južno od Fidijske radionice. S gimnazijem, palestrom, Thekoleonom s jedne strane i zapadnim zidom Altisa s druge strane formirao je Ulicu povorke. Zove se tako jer su njom redovito uoči otvaranja Olimpijskih igara prolazile povorke svećenika Helanodika, atleta i ostalih natjecatelja, uglednika i drugih i kretale se prema Buleuterionu.⁸⁰ Leonidaion, vrsta luksuznog hotela koji se nalazi u srcu svetišta, ukrašenog parkovima s fontanama, kao i s mnogobrojnim sportskim infrastrukturnama poput palestre, gimnazija, rimskih terma ili Fidijske radionice iz razdoblja njegova stvaranja u Olimpiji. Tu su bili smješteni atleti i počasni gosti.⁸¹ Sagradio ga je bogati Leonida, sin Leotosa s otoka Naksosa, kao zavjetni dar posvećen Zeusu u sredini 4. stoljeća pr.Kr. Bio je prostrana kvadratna građevina s dvije etaže veličine 80 x 73, 51 m. Imao je izvanjski trijem na sve četiri strane. U njegovom središtu nalazilo se dvorište omeđeno trijemom sa svih strana i s 44 dorska stupa. Sobe za smještaj posjetitelja za vrijeme trajanja igara bile su raspoređene između izvanjskih i unutrašnjih trijemova. U 2. stoljeću poslije Krista u njemu su bili smješteni upravitelji Helade. Sačuvani su samo temelji.⁸²

8.2.11. Buleuterion

Buleuterion je bila vijećnica koja se nalazila na prostoru južno od Zeusova hrama, izvan zida Altisa. U njemu je bilo sjedište Olimpijskog savjeta (vijeća). Sastojao se od dva usporedna krila koja su imala izduženi oblik s apsidalnim završecima na zapadnoj strani. Južno krilo sagrađeno je u 6. stoljeću pr.Kr., a sjeverno nešto kasnije, između 490. i 450. godine pr.Kr. Tijekom helenističke epohe (3. i 2.stoljeće) dograđen je na istočnoj strani jonski trijem sa 27 stupova te je povezo južni i sjeverni dio građevine u cjelinu, u obliku slova „U,,

Između ta dva korpusa građevina bio je ograđen četverokutni prostor u kojem su se nalazili žrtvenik i statua Zeusa Horkija (Prisege), koji je u rukama držao munju. Tu su natjecatelji, njihovi očevi i braća, suci i učitelji atletike polagali prisegu, jedni da neće prekršiti pravila natjecanja, a drugi da će donositi pravedne odluke. Sačuvani su temelji osnovnog zida s fragmentima (tamburi i kapiteli) stupova. Buleuterion je s južne strane bio zatvoren. Gradnja trijema datirana je u 4. stoljeće pr.Kr. On se svojim izvanjskim redom dorskih stupova otvara na rijeku Alfej. Unutrašnji red stupova sagrađen je u korintskom slogu. Južni trijem, je, možda, bio i dio agore, gdje se nalazio glavni ulaz u Altis. Istočno od Buleuteriona i sjeverno od južnoga

⁸⁰ Isto, str. 435.

⁸¹ F. Durando, *Drevna Grčka*, str. 199.

⁸² A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 435. – 437.

trijema 60. godine poslije Krista bio je sagrađen Neronov slavoluk (s trima prolazima). U rimsko doba kroz njega je prolazila svečana povorka u prostor Altisa. Ostala je sačuvana samo baza. Neronova vila nalazila se na uglu jugoistočnog dijela Altisa, u liniji produžetaka trijema jeke. Sagrađena je oko 400. godine pr.Kr.⁸³

8.2.12. Stadion

Stadion se nalazio na sjeveroistočnoj strani, izvan prostora Altisa. Službeni ulaz u stadion bio je na kraju reda baza za statue Zanes i trijema Eho. U 1. stoljeću pr.Kr. ulaz je sagrađen u obliku svoda (luka), formirajući zidom od tesanika s jedne i druge strane nešto druži prolaz koji je vodio u stadion. Kroz taj ulaz mogli su ući suci, natjecatelji i službene osobe, dok su posjetitelji na stadion ulazili s druge strane. Stadion je, kao i drugi spomenici Olimpije, bio prekriven debelim naslagama zemlje. Stadion je dug 212,50 m, a atletska staza na kojoj su se održavala natjecanja bila je duga 192,25 m i 30 m široka. Sa strane stadiona bio je nasip s blagom padinom, učvršćen busenjem trave, koji je služio gledateljima umjesto zidanih tribina, kakve se mogu vidjeti na stadionu u Delfima. Stadion je mogao primiti 30 000 – 35 000 gledatelja. Ulaz na stadion bio je besplatan. Neki su posjetitelji zauzimali mjesto navečer, dan prije natjecanja. Atletske staze bile su tako uređene da je istodobno moglo startati 20 trkača. Na padini južnoga nasipa (u istočnom dijelu) stadiona nalazila se eksedra (klupa), gdje su sjedili Helanodici i uglednici.

Na suprotnoj, sjevernoj stranj nalazio se mramorni žrtvenik na kojem je sjedila svećenica Demetre Hamine, jedina žena koja je bila ovlaštena pratiti olimpijska natjecanja. Spominje se da se prvi arhajski stadion (sredina 6. stoljeća) nalazio između Zeusova žrtvenika i početka današnjeg stadiona. U 5. stoljeću pr. Kr. stadion je premješten na istok, a dobiveni je prostor poslužio za nove gradnje. Stadion koji je do danas sačuvan potječe iz 4. stoljeća pr.Kr., uz neke dogradnje iz rimske epohe. Hipodrom se nalazio s južne strane stadiona. Služio je za konjske utrke i natjecanje dvokolica. Dužina mu je bila šest olimpijskih stadija ili 1153 m. Sa zapadne strane zatvarao ga je trijem Agnapta (graditelja). Gledatelji su promatrali utrke s padina nasipa, slično kao i kod stadiona. Vode rijeke Alfeja uništile su hipodrom u potpunosti te nema tragova njegovih ostataka.⁸⁴

⁸³ Isto, str. 436. – 437.

⁸⁴ Isto, str. 437. – 439.

8.2.13. Muzej

U blizini svetišta, na predjelu sjeverne strane brda Kronion, sagrađen je novi muzej u Olimpiji. Otvoren je za posjetitelje 1972. godine. U toj zgradi prostranih dvorana izložene su kolekcije umjetničkih predmeta i skulptura starijega muzeja, i najznačajniji nalazi novijih iskopavanja. Od 1886. godine, djelovao je stari muzej u Olimpiji.

Dvorana 1. Odmah iza ulaza u muzej nalaze se izložene baze sa zapisima, koje su pripadale statuama iz 5. stoljeća pr.Kr. Posebno je zanimljiva maketa svetišta u Olimpiji, koju su izradili stručnjaci njemačkog arheološkog instituta. Osim te, postoji i druga, starija maketa iz 1931. godine, rađena po planu Wilhelma Dorpfelda. Ona je bila izložena u starom muzeju. Maketa puno pomaže kod predočavanja nekadašnjeg izgleda svetišta.

Dvorana 2. Idući lijevo iz prve dvorane dolazi se u drugu. Ovdje se nalaze brojni i zanimljivi izlošci iz pretpovijesne epohe, koji svjedoče o životu ljudi na tom području još u neolitičkom vremenu. Pronađeni izlošci su uglavnom s područja svetišta i novoga muzeja. Najstarijim izlošcima pripadaju tri mramorna idola s Ciklada iz trećeg tisućljeća pr. Kr., pronađena na području Elide. U vitrinama se vide glinene vaze, koje su korištene za čuvanje nakita, i drugi predmeti mikenske epohe 1600. - 1100. godine pr.Kr. U toj su dvorani izloženi ex – voto predmeti posvećeni Zeusu, iz geometrijskog razdoblja 900. - 700. godine pr.Kr. Osobito su se isticali tronošci od bronce, i to elegancijom i bogatstvom dekoracije. U malim vitrinama nalaze se likovi malih kurosa iz 7. stoljeća pr. Kr. U sredini dvorane su izložena unikatna djela, konji od bronce, a datirani su u posljednje godine geometrijskog razdoblja, 760. - 700. godine pr.Kr.

Dvorana 3. Izloženi predmeti u toj dvorani otkriveni su na prostoru svetišta Olimpija i po obilježjima pripadaju kraju geometrijskog (8. stoljeće pr.Kr.) i osobito arhajskog (7. i 6. stoljeće pr.Kr.) razdoblja. Pojedini izlošci nastavak su geometrijske umjetnosti iz prethodne dvorane, kao što su figurice ljudi i životinja od pečene gline i bronce, različiti mali predmeti, prizori iz lova, darovi ex – voto, brojno oružje i slično. Izložena je i čitava zbirka ratnog oružja (kacige, trake i štitovi) iz arhajske epohe. Posebno se uočavaju kacige korintskog i ilirskog tipa iz 8. - 5. stoljeća pr.Kr. Lijevo i desno u dvorani s oružjem izložen je veći broj brončanih figura božanstava, pobjednika, trkača, vozača kola, grifona i drugih iz 7. i 6. stoljeća pr.Kr. Ima i zanimljivih izložaka od terakote. Posebno se ističe arhajska glava od vapnenca goleme kultne statule Here koja se nalazila u njezinom hramu, s početka 6. stoljeća pr.Kr.

Dvorana 4. Iz prostora treće dvorane izravno se ulazi u tu malu dvoranu kojoj se mogu vidjeti izlošci uglavnom iz arhajskog razdoblja grčke umjetnosti. Uz brojne male vaze s bogatim ukrasima, čije su blistave boje sačuvane do današnjih dana, izloženi su i razni drugi predmeti kao što su minijature kuće, figurice od terakote itd. U zadnjoj vitrini te dvorane izložene su statua i odlično izrađena glava od pečene gline. Izloženi su i elementi krova (sime) pronađeni na arhajskim građevinama Altisa i dio ukrasa od pečene gline sa zabata riznice Gele, 6. stoljeće pr.Kr. Na izlazu iz dvorane postavljena je figura ovna i brončani stolac iz sredine 5. stoljeća pr.Kr.⁸⁵

Dvorana 5. U dvorani 5 se mogu vidjeti predmeti iz pretklasičnog (480. - 450.) i klasičnog doba (5. i 4. stoljeće). Najpoznatije djelo te dvorane je izrađeno u terakoti, a predstavlja Zeusovu otmicu Ganimeda. Skulptura je pronađena na stadionu, i s obzirom na krhkost materijala, izvrsno je sačuvana. Sastavljena je od desetak fragmenata, od kojih je prvi pronađen 1878. godine. Figura Zeusa je u snažnom iskoraku lijeve noge, s čvrsto stisnutim likom Ganimeda desnom rukom. Nestaje ona poznata arhajska ukočenost, iako arhajskih elemenata ima još u obradi kose i nabora odjeće. Skulpturu je izradio kipar Aristoklo oko 470. godine pr.Kr., a dar je Tesalca Gnatisa. Dalje se vidi lav u sjedećem stavu i dupini, koji su rađeni u terakoti sredinom 5. stoljeća pr.Kr. U prvoj vitrini se desne strane nalazi se prekrasna glava od terakote, koja je pripada statui Atene. Glava potječe iz 490. godine pr.Kr. Sadrži u sebi svu ljepotu arhajskog izraza. U jednoj vitrini izloženi su predmeti pronađeni u Fidijinom ateljeu. To su matrice od gline, koje je Fidija koristio za namještanje zlatnih pločica pri izradi statue Zeusa, alati za obradu kosti, dijelovi bjelokosti i drugi materijal. Najznačajnija je „mala ojnohoe“ na kojoj je pisalo (urezano u podnožju) da pripada Fidiji.

Dvorana 6. U slijedećoj dvorani mogu se vidjeti najljepša umjetnička djela klasičnog doba grčke umjetnosti. To je Nike (Pobjeda), rad kipara Peonija iz Mende na Halkidici. Nazvana je po autoru i Peonijeva Nike. Datirana je između 425. i 421. godine pr.Kr. Peonije je izradio i akroteriju na istočnom dijelu Zeusova hrama. Izrađena je novcem dobivenim od plijena, kao darovi otoka Sfakterije. Skulptura Nike bila je postavljena na uglu jugoistočnog dijela Zeusova hrama. Visoka oko tri metra, nalazila se na stupu trokutastog podnožja, devet metara visine. Otkrivena je u dosta oštećenom stanju: bez krila, lijeve ruke, lica i s djelomičnom desnom rukom i plaštom. U potpunosti je rekonstruirana i obnovljena.

⁸⁵ Isto, str. 439. – 441.

Dvorana 7. Ta se dvorana nalazi desno od dvorane 5. Predmeti izloženi u njoj pripadaju kraju 4. stoljeća pr.Kr. i većinom su iz helenističke epohe 3. i 2. stoljeća pr.Kr. Ima ih i iz kasnijeg razdoblja. Pronađeni su na području svetišta Olimpije i antičkih gradova Elide, Pírgosa i drugih mjesta. Izloženi su uglavnom sitniji izlošci. Među izloženim eksponatima je i glava statue Aleksandra Makedonskog. Iz helenističkog razdoblja su glava statue atleta i sačuvana baza atleta od bronce.

Dvorana 8. Jedno od najpoznatijih i malobrojnih sačuvanih remek djela grčke skulpture 4. stoljeća pr.Kr., Praksitelov Hermes s Dionizom, izloženo je u toj dvorani. Pronađeno je prilikom iskopavanja 1877. godine u Altisu, u celi Herina hrama. Na tom mjestu ga je vidio Pauzanija u 2. stoljeću poslije Krista. Skulptura je izrađena u mramoru 343. godine pr.Kr., a visoka je 2,15 m. Prikazan je Hermes u cvatu mladenačke ljepote, u ležernom stavu dok nosi malog Dioniza nimfama. Hermes je lik mladog muškarca, a ne atleta, sa sanjarskim pogledom i smiješkom koji se vidi na njegovu licu. Površina mramora obrađena je majstorski s mnogo senzibiliteta, blago i meko, koristeći se igrom svjetla, pa se dobiva dojam životnosti figure. Unatoč nekim mišljenjima stručnjaka da bi to mogla biti rimska kopija Praksitelova djela, prevladava stav da je riječ o originalnoj Praksitelovoj skulpturi iz 4. stoljeća pr.Kr.⁸⁶

Dvorana 9. Statue i drugi nalazi koji se mogu razgledati u toj dvorani pripadaju rimskoj epohi od 1. stoljeća pr.Kr. do 4. stoljeća poslije Krista. Većina izloženih statua pronađena je u eksedri Heroda Atika i hramu Metroonu, a predstavljaju članove obitelji Heroda Atika i rimske careve i carice. U vitrinama lijevo i desno izloženi su sitni predmeti od bronce, mramorna figura Asklepija, glinene vaze i figurice od pečene gline. Na kraju dvorane je monumentalna statua cara Augusta (27. godina pr.Kr. do 14. godina poslije Krista), koja se nalazila u Metroonu.

Dvorana 10. Izloženi predmeti su nalazi otkriveni u svetištu Olimpije. Pripadaju različitim epohama, od geometrijske do rimske. U vitrinama su raspoređeni različiti mali predmeti od bronce i pečene gline iz geometrijskog razdoblja 9. i 8. stoljeća pr.Kr., a odnose se na Olimpijske igre. Među mnogim bazama statua olimpijskih natjecatelja, posvećenih pojedincima, nalazi se baza statue Polidama (Lizipovo djelo) iz Tesalije, hrvača i šakača s nekoliko reljefa, koji predstavljaju njegove porhвате, oko 360. godine pr.Kr. Od zanimljivijih izložaka predstavljena je i nadgrobna mramorna stela atleta u šakanju Kamila iz Aleksandrije, pobjednika u Nemeji, 3. stoljeće pr.Kr. Ona nosi dirljiv natpis, prema kojem je Kamilo poslije natjecanja umro, moleći

⁸⁶ Isto, str. 446. – 447.

prije toga boga Zeusa da mu da nagradu ili smrt. Taj primjer pokazuje koliko je za mlade natjecatelje značila olimpijska pobjeda.

Dvorana 11. Tu se nalazi sačuvana najbogatija cjelina grčke skulpture s kraja prve polovice 5. stoljeća pr.Kr., što stilski pripada stogom stilu. To je skulptura zabata i metopa sa Zeusova hrama u Olimpiji. Pauzanija je naveo u svojem putopisu da je Peonije iz Mende autor skulpture istočnog zabata, a Alkamen zapadnog. Novija istraživanja pokazuju da se tehnika rada te dvojice autora razlikuje od navedene zabatne skulpture, te da su ti umjetnici djelovali u drugoj polovici 5. stoljeća pr.Kr. To znači da su ukrasi djelo drugih nepoznatih autora. Sačuvane skulpture istočnog zabata postavljene su na lijevoj strani zida dvorane. Na desnoj strani zida dvorane izloženi su ostaci skulpture sa zapadnog zabata. Kompoziciju čini skladno sastavljena 21 figura, a predstavljala je panhelensku legendu: borbu Lapita i Kentaura. U prikazanim scenama došli su do punog izražaja žestina i nasilje kojom su pijani Kentauri pokušavali Lapitima oteti žene. Vjerojatno je prikazom te borbe autor aludira na borbe Grka s azijskim barbarima koji su im željeli oteti sve, ne samo zemlju, nego i slobodu.⁸⁷

9. Igre antičkih Grka u Olimpiji i Delfima

Razna natjecanja bila su veoma rasprostranjena u životu antičkih Grka. Obično su natjecanja bila priređivana u sklopu religijskih svetkovina u blizini svetih mjesta. Najprije su se javila atletska natjecanja, dok su se dramska i glazbena priređivala kasnije. Na prve igre nailazimo već kod Homera, a koje priređuje Ahilej u čast pokopa svojega prijatelja Patrokla. Osim utrke dvopregom, junaci se pod Trojom natječu u šakanju, hrvanju, trčanju, bacanju koplja i drugom. Ahilej pobjednike dariva. Zabilježen je primjer i u „Odiseji“; feački kralj Alkinoj u čast gosta koji ga posjećuje priređuje atletske igre kako bi ga razonodio. Igre su u staroj Heladi organizirane svuda. Međutim, biti će opisane samo one čije su se značenje i slava proširile na cijeli helenski svijet.

9.1. Olimpijske igre

Olimpijske igre su bile najčuvenije. Po važnosti i značenju zatim dolaze Pitijске u Delfima, Ismtijske na Istmu i Nemejske u Nemeji. Razne legende govore o postanku i podrijetlu Olimpijskih igara.⁸⁸ Mitska povijest Olimpijskih igara ne pokazuje neko određeno podrijetlo, no sigurno je da su sami Daktili, a osobito Heraklo, imali direktnu vezu s njihovim nastankom. Kao

⁸⁷ Isto, str. 447. – 448.

⁸⁸ Isto, str. 111.

vezu njihova utjecaja, Pauzanija spominje utrku koju su organizirali Daktili.⁸⁹ Jedna od njih kaže da je Heraklo s Ide prvi održao igre i nazvao ih Olimpijske. Svojoj braći, koji su se zvali Peonej, Epimed, Jazij i Ida, predložio je igre koje su se sastojale od utrkivanja na cesti, a pobjednika je nagradio i ovjenčao grančicom divlje masline. Budući da ih je bilo petorica braće, odredio je da se igre održavaju svake pete godine. Održavale su se svake četvrte, a Grci su brojili i onu godinu kada počinje nova Olimpijada. Po drugoj legendi, u Olimpiji su se borili za prevlast Zeus i otac Kron. Pobjedio je Zeus i u čast svoje pobjede odredio održavanje igara. Olimpijske igre su bile posvećene Zeusu Olipskom. Održavale su se u svetištu koje leži u dolini rijeke Alfeje u pokrajini Elidi na Peloponezu, glavnom središtu Zeusova kulta. Prve Olimpijske igre i povijesno potvrđene su one iz 776. godine pr.Kr. Slavljene su i organizirane svake četvrte godine u ljetnim mjesecima (srpanj – kolovoz). Grci su računali vrijeme prema Olimpijadama, koje je uveo povjesničar Timej iz Taormine na Siciliji.⁹⁰

U početku su to bile igre i svetkovine samo najbližih susjeda s kojima je upravljao grad Piza, da bi se postupno proširile na ostale gradove Peloponeza i cijele Helade do najudaljenijih grčkih kolonija na Pontu, južnoj Italiji i Siciliji. Pravo natjecanja imali su samo slobodni Grci koji nisu osuđivani, a niti su po rođenju bili robovi. Pravo sudjelovanja na igrama poslije su dobili Makedonci, a potom i Rimljani. Ženama je bilo zabranjeno sudjelovanje u igrama, čak i njihovo promatranje. Od žena igre je promatrala samo svećenica Demetre Hamine, koja je sjedila na žrtveniku od bijelog mramora, nasuprot sucima.⁹¹ Suci ili odbor trojice, a kasnije dvanaestorice su bili birani od najuglednijih građana Elide. Zvali su se helanodici, proglašavali su pobjednike i bili čuvari svetoga mira. Helanodici su također odašiljali glasnike u sve grčke gradove.⁹² Uz muškarce, igre su mogle gledati i djevojke.

Brigu oko igara od 572. godine pr.Kr. preuzeli su Elidani, koji su zagospodarili tim područjem. Oni su određivali odbor sudaca zvanih Helanodika, koji su pripremali igre. Uoči otvaranja igara slali bi ugledne ljude, glasnike (spondofore) u sve grčke gradove da proglase sveto primirje, i na taj način obustavljao se svaki međusobni rat za trajanja Olimpijskih igara. Narušavanje mira kažnjavalo se globom i neko vrijeme zabranom dolaska u Olimpiju. Natjecatelji, poslanici pojedinih gradova s kićenim kolima i krasnim šatorima, trgovci s raznom robom, mnogobrojna druga pratnja i radoznalci, kretali bi iz svih grčkih krajeva k Olimpiji. Izvan svetoga gaja Altisa, na južnoj strani oko rijeke Alfeja, dizao se šator do šatora. Svi su

⁸⁹ P. Olalla, *Mitološki atlas Grčke*, str. 99.

⁹⁰ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 111. – 113.

⁹¹ Isto, str. 113.

⁹² Skupina autora, *Povijest 3 – Helenizam i Rimski Republika*, Europapress holding, 2007., str. 216.

natjecatelji morali oko mjesec dana prije početka igara vježbati u Olimpiji u gimnaziju i palestri, i tako podvrgnuti određenim kriterijima.

Igre su trajale pet dana. Prvog dana prinosile su se žrtve i polagala prisega. Taj svečani ritual izvodio se u Buleuterionu (Vijećnici, sjedištu gradskog savjeta) izvan Altisa, u blizini njegova južnog zida pred žrtvenikom i kipom Zeusa Horkija (Zeus Prisege). Tko bi prekršio prisegu, morao je platiti visoku novčanu kaznu i zauvijek bi ga isključili iz igara. Bilo je slučajeva da je natjecatelj kažnjen zato što nije došao u određeno vrijeme. Tek drugog dana počinjala su natjecanja i odvijala se trećega i četvrtog dana. Od disciplina najprije je uvedeno trčanje, a dužina staze iznosila je jedan stadij (197,27 m). Petoboj i hrvanje uvode se na 18., a na 23. uvršteno je šakanje i pankration (kombinacija šakanja i hrvanja). Na sljedećim Olimpijskim igrama uvodi se natjecanje na dvokolicama. Tek u 5. stoljeću pr.Kr. uvedena su natjecanja u pjesništvu, glazbi i govorništvu.⁹³ Na igre su dolazili filozofi, povjesničari, pjesnici i govornici koji su imali najbolju priliku da rašire svoju slavu i umijeće velikom broju ljudi.⁹⁴

Posljednji, peti dan igara bio je predviđen za dodjeljivanje nagrada. Pobjednicima su odavane najveće počasti. U Zeusovu hramu na raskošnom stolu za prinošenje žrtava, napravljenom od zlata i bjelokosti, poredani su bili vijenci od grančica i lišća divlje masline. Olimpijski pobjednici ulazili su u hram pred suce, gdje im je vijenac stavljan oko glave. Glasnik je oglasavao njihovo ime, ime oca i grada iz kojeg dolazi pobjednik. Pobjednici su nakon toga prinosili žrtvu Zeusu Olimpijskom. Za Grke nije bilo veće časti od pobjede na igrama. Bogati pobjednici ili njihovi gradovi za uspomenu na pobjedu u Olimpiji podizali su spomenike, najčešće u obliku statue. Pobjednik je mogao podići spomenik sa svojim likom u Olimpiji samo onda ako je najmanje triput pobijedio.

Olimpijske igre su po svojem načinu organiziranja, ozračju i oduševljenju ljudi koji su dolazili iz cijele Grčke pridonosile zbližavanju i osjećanju međusobne duboke solidarnosti unatoč suparništvu i mnogim različitostima i interesima. Posljednje Olimpijske igre održane su u antici 393. godine poslije Krista, a ukinuo ih rimski car Teodozije I. Nakon 15 stoljeća, francuski pedagog barun Pierre de Coubertin obnovio je Olimpijske igre, koje su opet održane 1896. godine u Ateni i u kontinuitetu se svake četiri godine i dalje održavaju.⁹⁵

⁹³ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 113.

⁹⁴ A. Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, str. 93.

⁹⁵ A. Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, str. 116. – 118.

9.2. Pitijске igre

Pitijске igre su, poslije Olimpijskih igara, u grčkom svijetu bile najviše na glasu. Slavile su se u čast boga Apolona u Delfima. Za početak igara uzima se 582. godina pr.Kr. Vjerojatno je bilo takvih natjecanja i prije, no nisu bila atletska. Igre su se održavale svake četvrte godine sredinom kolovoza ili početkom rujna. Padale su u treću godinu svake Olimpijade. Postupno su uvedena sva atletska natjecanja koja su se javljala i u Olimpiji. Veliko značenje pridavano je glazbenim natjecanjima, osobito pjevanju uz kitaru i pjevanju uz pratnju frule. Sve je trajalo više dana. Prije početka igara Delfljani su slali glasnike (teore) u razne krajeve i gradove da objave dan skorog otvaranja Pitijjskih natjecanja. Pobjednici na igrama dobivali su, kao i u Olimpiji, vijenac, ali ne od masline, već od lišća i grančice lovora. Lovor je bio omiljeno Apolonovo drvo. Prema religijskim običajima i zahtjevima, samo je dijete živih roditelja moglo ići u Tesaliju u Tempejsku dolinu donijeti lovorove grane. Ugled i slava Apolonovog svetišta u Delfima doveli su mnoštvo, koji su širili popularnost tih igara.⁹⁶

⁹⁶ Isto, str. 117. – 118.

10. Zaključak

Istraživanjem ove teme može se zaključiti kako su Grci u antičko vrijeme postavili temelje za razvoj arhitekture kasnije u Europi. Ostavština kojoj možemo svjedočiti u samim svetištima i muzejima pokazuju veliku važnost koju su Grci davali svetištima.

Sakralna arhitektura se razvijala u skladu s društvom u kojem su živjeli. Bez obzira na prvenstveno vjersku ulogu svetišta, Grci nisu zaboravili ni na njegovu svjetovnu ulogu. Organizirajući igre, događanja, predstave i drugo, Grci su bez obzira na sve nesuglasice koje su imali među sobom, neko vrijeme u godini bili ujedinjen narod koji se dičio svojom tradicijom i uspjesima. Iako sama svetišta nisu u potpunosti arhitektonski očuvana i o njihovim najljepšim spomenicima možemo samo maštati, mnogi su pisci, a posebice Pauzanija, relevantan izvor u rekonstrukciji samih svetišta.

Spajanjem svoje duhovne kulture i prirodnih materijala koji ih okružuju Grci su izgradili mjesta i objekte, koji i danas, tisućama godina nakon njihovih vrhunaca oduzimaju dah povjesničarima, arheolozima i posjetiteljima.

11. Popis priloga

1. Prilog br.1., str. 13. – Plan svetišta u Delfima (Zamarovsky, Vojtech, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 138.)
2. Prilog br. 2., str. 32. – Plan svetišta u Dodoni (Juric, Ante, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Rijeka, 2001., str. 361.)
3. Prilog br. 3., str. 36. – Plan svetišta u Epidauru (Durando, Furio, *Drevna Grčka. Mozaik knjiga*, Zagreb, 1999., str. 91.)
4. Prilog br. 4., str. 45. – Plan svetišta u Olimpiji (Zamarovsky, Vojtech, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 135.)

12. Popis literature

5. Durando, Furio, *Drevna Grčka*. Mozaik knjiga, Zagreb, 1999.
6. Gavela, Branko, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Golden marketing, Zagreb, 2007.
7. Graves, Robert, *Grčki mitovi*, CD NOVA, Zagreb, 2003.
8. Juric, Ante, *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Rijeka, 2001.
9. Lane Fox, Robin, *Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
10. Mueller, Werner, Vogel, Gunther, *Atlas arhitekture – Opći dio (1)*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
11. Musić, August, *Nacrt grčkih starina*, Ex libris, Zagreb, 2002.
12. Olalla, Pedro, *Mitološki atlas Grčke*, Golden marketing, Zagreb, 2007.
13. Osborne, Robin, *Archaic and Classical Greek Art*, Oxford University Press, New York, 1998.
14. Pauzanija, *Vodič po Heladi*, Književni krug, Split, 2008.
15. Pinsent, John, *Grčka mitologija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1990.
16. Redžić, Husref, *Istorija arhitekture stari vijek*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1969.
17. Skupina autora, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1959. – 1966.
18. Skupina autora, *Opća povijest umjetnosti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.
19. Skupina autora, *Povijest 3 - Helenizam i Rimska Republika*, Europapress holding, Zagreb, 2007.
20. Skupina autora, *The Greek Pursuit of Knowledge*, The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2003.
21. Zamarovsky, Vojtech, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.